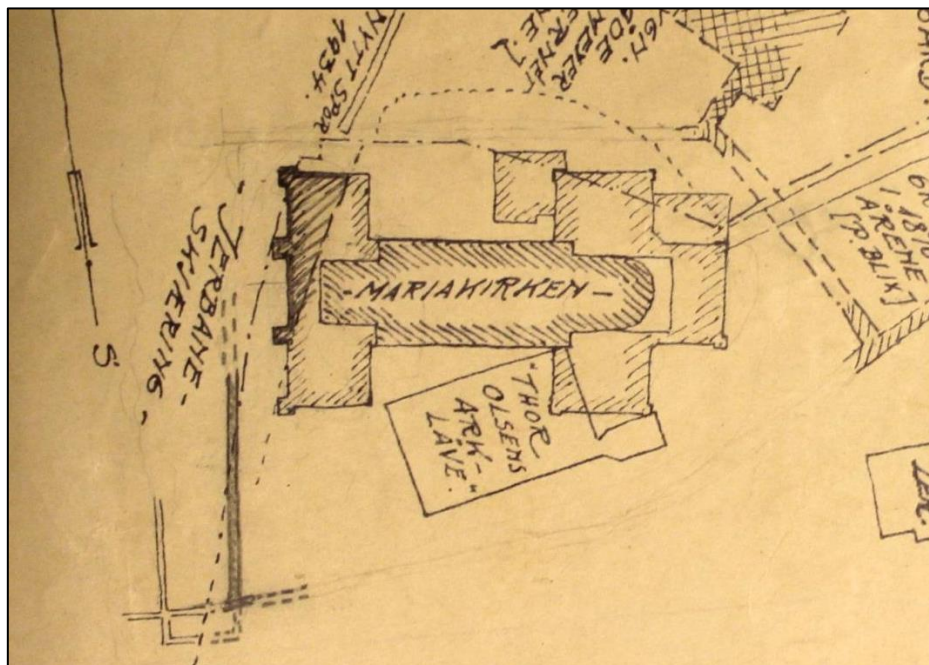

MARIAKIRKEN I OSLO MED TILHØRENDE KIRKEGÅRD

Arkivgjennomgang

Meyer, Regin

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel Mariakirken i Oslo med tilhørende kirkegård Arkivgjennomgang	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 28/2016	Publiseringsdato [Publiseringsdato]
	Prosjektnummer 1020465	Oppdragstidspunkt Des.2015-Mars 2016
	Forsidebilde Utsnitt av Gerhard Fischers Situasjonsplan\Sørengen Oslo, mai 1935	
Forfatter(e) Meyer, Regin	Sider 46	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Arkeologi	

Prosjektleder Regin Meyer
Prosjektmedarbeider(e) Skriv her
Kvalitetssikrer Jan Brendalsmo

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren ved Live Johannessen

<p>Sammendrag</p> <p>NIKU fikk i oppdrag av Riksantikvaren å gjennomgå arkivmateriale for å hente ut opplysninger vedrørende Mariakirkeruinen i Oslo med dens omliggende kirkegård og kirkegårdsmur (Askeladden id.42178). Mariakirken er kjent fra flere middelalderse kilder og ble tidlig på 1300-tallet kongelig kollegiatskirke og Håkon Vs gravkirke. Undersøkelser viser at det har stått en trekirke på stedet fra midten av 1000-tallet som ble erstattet av en steinkirke. I oppdragsbestillingen ønsket man en oversikt over hvor det har blitt gjennomført utgravninger samt hva som finnes av insitu-konstruksjoner, kulturlag og graver. Hovedfokus har vært på kirkegården og kirkegårdsmuren. Lokaliteten har vært preget av jernbaneutbyggingen som begynte på 1870-tallet samtidig som dette har også vært bakgrunnen mye av utgravningsvirksomhetene. De største utgravningene ble gjennomført av Nicolay Nicolaysen (1868), Gerhard Fischer (1935) og Håkon Christie (1961-1963), men også flere mindre undersøkelser har bidratt til kunnskapen om lokaliteten. I arkivgjennomgangen har plantegninger, kart og flyfoto blitt digitalisert, rektifisert og sammenstilt i AutoCAD tegninger. Arkivmaterialet har vist at kirkegården har hatt flere faser og ble utvidet mot vest. Det vestre området har vært utsatt for utbygging av jernbanespor noe som har medført at graver og murverk har blitt fjernet. Kirkegård og kirkegårdsmur nord, sør og øst for kirken er i større grad bevart og det må fremdeles ligge intakte graver i disse partiene. Samtidig fremgår det at kongsgården i en tidligere fase må ha gått inn i kirkegårdsområdet og denne utstrekningen er ikke undersøkt. Man har også truffet på levninger like utenfor kirkegårdsmuren som trolig stammer fra middelalderen. Lokaliteten har fremdeles arkeologisk potensiale til å frembringe ny kunnskap om kirkestedet, men også om forholdet mellom kirken, kongsgården og kannikene som hadde tomt sør for disse anleggene.</p>

Emneord Arkeologi, ruin, arkiv, dokumentasjon, middelalder, kirke, kirkegård, graver, kongsgård, Oslo
--

Avdelingsleder

Lise-Marie Bye Johansen

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	6
1.1	Sammenstilling av plantegninger, kart og flyfoto	7
2	Mariakirken, kirkegården og kongsgården i Oslo.....	9
3	Dagens ruin etter kirkegårdsmuren	11
4	Kannikenes tomt	12
5	Nicolaysens utgravning i 1868.....	12
6	1904.....	13
7	Gerhard Fischers utgravning 1935	14
7.1	Generelt.....	14
7.2	Eldste kirkegårdsmur, graver og kirkegårdslag	15
7.3	«Murkrysset»: Sørvestre hjørne av kirkegårdsmuren.....	19
7.4	Kjellere A-B	23
7.5	Andre levninger	25
7.6	Jordprofil ved kirkeruinens sørvestre hjørne	26
8	Haakon Christies utgravninger 1961-1963	27
8.1	Generelt.....	27
8.2	Christie's utgravninger 1961-1963, 1969 og 1971	27
8.3	Graver inne i kirken	28
8.4	Kirkegård og kirkegårdsmur	29
9	Andre kilder	34
9.1	Utgravning av kulturlag eldre enn kirken (1964).....	34
9.2	Parti av kirkegårdsmur og kongsgårdsmur funnet i 1958	34
10	Erik Schias plan for istandsetting (1985) med vurdering av kulturlag.....	35
10.1	Delområde I	36
10.2	Delområde II	36
10.3	Delområde III	37
10.4	Delområde IV.....	37
10.5	Delområde V.....	37
10.6	Delområde VI.....	38
10.7	Delområde VII.....	38
10.8	Delområde VIII.....	38
11	Tre undersøkelsessjakter i kirkegården i 2001-2003.....	39
12	Oppsummering.....	40
13	Kilder.....	43

1 Innledning

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) i Oslo fikk 2 desember 2016 i oppdrag av Riksantikvaren ved Live Johannessen å gjennomføre en arkivgjennomgang angående opplysninger om Mariakirkeruinen i Oslo og den omliggende kirkegården (Askeladden id.42178).

Mariakirken i Oslo kan følges tilbake til midten av 1000-tallet da den ble reist som trekirke på nederst på «Ørene» i området som i dag kalles Sørenga. Arkeologiske undersøkelser har påvist fire byggefaser med et livsløp som etter trekirken innebærer en romansk steinkirke og omsider en gotisk utvidelse. På sitt mest omfattende sto kirken i hele 60 meters lengde og var en av de største middelalderkirkene i landet. Omkring midten av 1500-tallet ble den revet og det skulle gå omtrent 300 år før man begynte å grave ut levningene. Dagens ruin viser alle disse bygningsfasene og den tilgrensende Kongsgårdsruinen formidler at Mariakirken var noe mer enn bare en kirke. Den var en høyt rangert kongskirke og kongelig gravkirke for Håkon V og dronning Eufemia. Omkring kirken har det også gått en kirkegårdsmur og utenfor denne har man også funnet bygningslevninger, noe som i mindre grad har blitt fremhevet både forskningsmessig og med tanke på formidling. Noe av dette blir presentert i denne rapporten.

I Riksantikvarens oppdragsbestilling ønskes det opplysninger og oversikt om hvor det er gjennomført utgravninger, hva som kan finnes av in-situ konstruksjoner, kulturlag og graver. Ettersom arkivmaterialet for samtlige utgravninger er svært omfattende har særlig kirkegården og kirkegårdsmurene blitt prioritert. Det har vært en målsetning å sette sammen det som finnes av relevante opplysninger og dokumentasjon fra dagbøker, rapporter, korrespondanse, sakspapirer, foto, tegninger og enkelte publikasjoner. I gjennomgangen hentes frem informasjon om hvilke levninger som konkret ble funnet med deres plasseringer, hva de representerer arkeologisk samt hva som eksisterer i dag og hva som har blitt fjernet på grunn av inngrep. Særlig har Statsbanens utbygginger av jernbanespor gjennomtidene forårsaket ødeleggelser men også vært en forutsetning for flere av de arkeologiske undersøkelsene som har blitt gjennomført. Et gjengangstrekk ved den arkeologiske dokumentasjonen er at kirkegårdsmuren har vært noe nedprioritert jamført med selve kirken og det har følgelig vært utfordrende å finne opplysninger omkring hva som har blitt funnet og den endelige skjebnen til levningene.

For den som er interessert i selve kirkeruinen med tilhørende historikk så anbefales Petter Snekkestads rapport «Mariakirken i Oslo: Bevaringstilstand» (Snekkestad 2012). Ellers gis stor takk til Jan Brendalsmo ved NIKU\Oslo for innspill og kommentarer til denne rapporten.

1.1 Sammenstilling av plantegninger, kart og flyfoto

I gjennomgang av arkivmaterialet har et stort utvalgt av plantegninger, kart og flyfoto bidratt med opplysninger om spor og levninger frembragt ved tidligere utgravninger, men også destruksjoner, inngrep og tildekkingen av levninger. Materialet strekker seg fra 1860-tallet og helt frem til i dag.

For å best mulig kunne sammenstille slike kilder har mye av dette materialet blitt samlet i en felles digital AutoCAD-tegning. I denne arbeidsprosessen har relevant materiale blitt skannet\digitalisert og i noen tilfeller avfotografert. I neste omgang har materialet blitt importert i AutoCAD slik at hver tegning, foto eller kart har blitt lagt inn på respektive lag. Dette har så blitt rektifisert slik at størrelsesgjengivelsene forholder seg til hverandre. På denne måten har det vært mulig å sammenstille levninger og inngrep over en 150-års periode på en og samme tegning. Alle AutoCAD-tegningene er laget av Regin Meyer (NIKU\Oslo).

Samtidig må det påpekes at de ulike tegningenes nøyaktigheter og detaljgengivelser har variert en hel del. Dette skyldes en vekslende grad av innmålingenes presisjon men også det faktum at nivået og målsetningen på dokumentasjonen har variert i forskjellige sammenhenger gjennom tidene. Det er for eksempel forskjell på hvor nøyaktig et detaljplan har gjengitt kirkeruinens plan kontra en oversiktsplan eller en prinsippskisse av et ruinparti. Man vil også kunne se at ulike innmålinger har skjedd ut fra forskjellige referansepunkter, noe som også sannsynliggjør avvik. Blant annet har gjengivelsen på kirkegårdsmurene vært litt forskjellig i forhold til kirkens plassering. Et lignende problem hadde Fischer da han skulle sette sammen tidligere plantegninger over den tilstøtende kongsgården (RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0005-0001:14). Man ser også at avstanden fra kirkens høykor til kongsgårdens ringmur varierer mye på Fischers plan jamført med Christies plan. I tillegg ser man at flyfotoene samsvarer i ulik grad med plantegningene, som kan komme av fotovinkel og mangel på rektifisering.

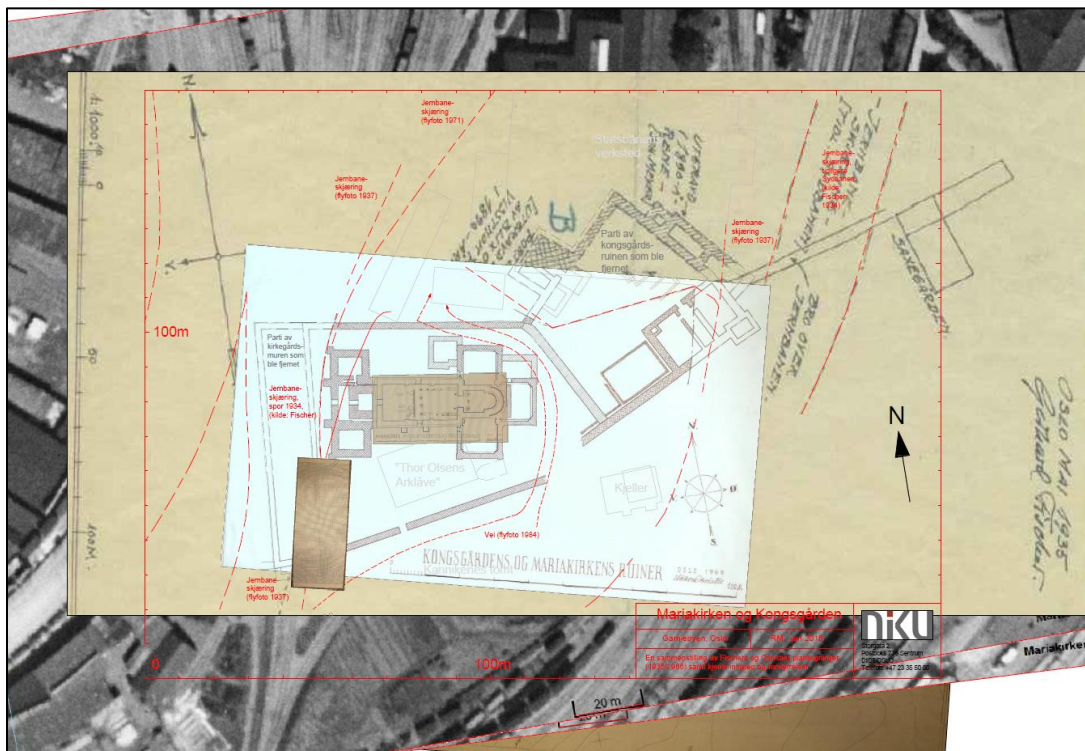
Følgelig må det medregnes noe avvik på den digitale tegningen når grunnlagsmaterialet også har flere avvik. Sammenstillingen gir derfor først og fremst generelle oversikter heller enn en eksakt dokumentasjon av samtlige levninger og inngrep.

Grunnlagsmaterialet som er sammenstilt i den digitale tegningen er å finne i Riksantikvarens arkiv¹, kartverkets nettsider samt enkelte publikasjoner². I tillegg ble NSB's arkiv og Jernbaneverket kontaktet, med respons om at disse ikke hadde det relevante kartmateriale.

¹ Dronningens gate 13, Oslo.

² 1 er hentet fra Foreningen til de norske fortidsmindersmerkers bevaring, årbok for 1869. 2-8 er hentet fra Riksantikvarens arkiv i Oslo (se kildeliste). 9-15 er hentet fra kartverkets flyfoto.

Materiale sammenstilt i digital tegning		
1	Kart over «Aaslo»	Fortidsminneforeningens årbok for 1869
2	Detaljplan av vestre parti (M:1:250)	Gerhard Fischer 1935
3	Situasjonsplan\Sørengen (M:1:1000)	Gerhard Fischer mai 1935
4	«Murkryss»	Fischers dagbok 1935
5	Plan bygningsrester m.v. funnet ved utgravninger i Gamlebyen fra 1865-1950. (1:1000)	Gerhard Fischer 1950
6	Plan Kongsgårdens og Mariakirkens ruiner	Håkon Christie 1966
7	Plan Mariakirken. Restene av trekirken og den første steinkirken.	Håkon Christie 1966
8	Sørenga Ruinpark med delområder (1-8)	Erik Schia 1985
9	Sørenga Ruinpark med kulturlag	Erik Schia 1985
10	Skisse kloakkgrøft	Gerhard Fischer 1935 (dagbok 1935:85)
11	Flyfoto	1937
12	Flyfoto	1962
13	Flyfoto	1971
14	Flyfoto	1984
15	Flyfoto	1997
16	Flyfoto	2001
17	Flyfoto	2014

Figur 1 Eksempel på hvordan ulike plantegninger, kart og flyfoto har blitt skalert og sammenstilt i AutoCAD. Dette har blitt bruk som grunnlag for de digitale tegningene i denne rapporten.

2 Mariakirken, kirkegården og kongsgården i Oslo

Den etablerte og fremdeles rådende tolkningen omkring Mariakirkens opprinnelse er at den går tilbake til Harald Hårdrådes kongsgård som angivelig skal ha blitt anlagt i Oslo omkring midten av 1000-tallet (Schia 1991: 22-24, 150; Sturlasson 1979: 524). Mens tidspunktet for selve kaupangens etablering har vært meget omdiskutert, har det vært større enighet om at den eldste Mariakirken ble reist som en kongskirke i direkte tilknytning til kongsgården lengst nede på Ørene mot Oslofjorden (Fischer 1935:3; Fischer 1950:80; Christie 1966:209). Man får slik to bygningsanlegg side om side, med så nær sammenheng både funksjonelt og beliggenhetsmessig, at man kan anse begge integrert i et felles kompleks. Snorre never kongsgården for første gang i Harald Hårdrådes saga da kongen overvintret der sammen med en del av hæren (Sturlasson 1979:524). Mariakirken omtales imidlertid langt senere mot slutten av 1100-tallet (Jonsson 1979:193).³

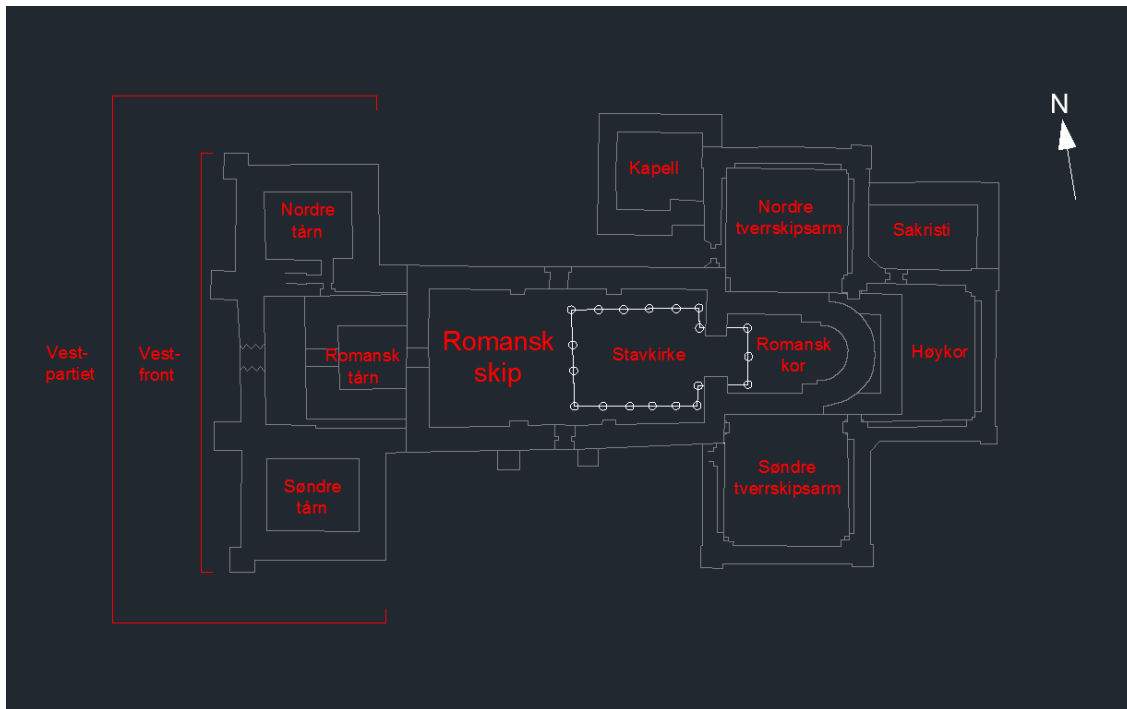
Likevel har man ut fra avdekte levninger tolket både kongsgård og kirkested tilbake til midten av 1000-tallet og med flere parallelle utviklingstrekk. Blant annet har man på kongsgårdens lokalitet tolket stolpehull, sandpåfyllinger og grøfter som mulige rester etter en «motte», altså en befestning i form av en jordhaug med omliggende vollgrav. Med engelske og tyske myntfunn datert til første halvdel av 1000-tallet knyttes dette eldste anlegget nettopp til Hårdrådes regjeringstid (Schia 1991:111-114). Likedan har funnet av stolpehull og veggriller blitt tolket som rester etter den eldste Mariakirken i form av en stavkirke og videre som Hårdrådes kongskirke ved siden av kongsgården (ibid:114-115).

Tidlig på 1100-tallet ble denne stavkirken erstattet av en romansk steinkirke med rektangulært skip, kvadratisk kor og apsidal avslutning i øst. Denne byggefasen etterfølges av en forlengelse av koret (med rett avslutning) og et vesttårn på 1200-tallet (ibid:148-150). Dette kan ha skjedd parallelt med at kongsgården ble bygget om i murverk av Håkon Håkonsson, trolig etter en brann i 1224.⁴ Vi vet ikke om en senere bybrann som skal ha rammet Oslo i 1254 også berørte kongsgården eller Mariakirken. Denne brannen blir nevnt i Islandske kilder men ikke i Håkonssons saga og det er svært usikkert hvilket omfang ødeleggelsene fikk (Sæther 1987:26-27).⁵ Mariakirkens største utvidelse kom imidlertid omkring år 1300 da den fikk status som kollegiatskirke under Håkon V. Dette innebar et forlenget skip, to paralleltstilte vesttårn og et korsformet kor i tegl. Senere samme år fikk den dessuten tilbygd et sakristi og et kapell i nord (Schia 1991:150).

³ Egentlig er det Mariakirkegården som omtales.

⁴ Håkon Håkonssons saga forteller: «*Kong Håkon for inn til Oslo imot påske, og var der heller lenge om våren i garden til Torleiv Spake; for kongsgarden var enda ikkje oppbygd etter han hadde brunne*». 3-4 år senere skal kongsgården vært beboelig da erkebiskop Tore nyvigd fra Roma til Oslo: «*...og kongen sende menn til møtes med han ut til Hovudøya, og erkebiskopen for til kongsgarden.*» (Tordsson 1963:102).

⁵ Det er flere islanske annaler som er kilden til denne opplysningen. Det har vært diskutert om Håkon den unges opphold som gjest hos Oslo biskopen i 1257 kan ha vært en konsekvens av at kongsgården ble rammet av brannen (Sæther 1987:26-27). Dette blir imidlertid kun spekulasjoner.

Figur 2 Grunnplan som viser betegnelser på Mariakirkens ulike bygningsrom og partier.

Når det gjelder selve kirkegården så nevnes den første gang i 1197 i sammenheng med kong Sverres angrep på Oslo hvor Baglerne da oppholdt seg. I en tale til birkebeinerne under en samling før angrepet nevner Sverre følgende: «*Men lendmennene mine, Gregorius Jonsson, Sigurd Mostad og Øystein Ragnvaldsson, og møringene sammen med dem, skal legge til ute på Ørene ved Mariakirkegården og gå opp der gjennom det søndre stretet.*» (Jonsson 1979:193). Kilden bekrefter igjen Mariakirkens og dens kirkegårds beliggenhet på Ørene, lengst i sørvest hvor halvøya danner et nes. Her skal det også ha blitt funnet et påfylt sandlag på opp til halvannen meter, tolket som en planering før den første kirken ble bygget (Schia 1991:114-115).

Mariakirkens kirkegård kan trolig følges tilbake til den eldste trekirken kirken. Ved utgravning inne i den eldste steinkirken skal graver omkring den eldste trekirken følgelig ha blitt tolket til å til å være fra kongsgårdens første fase (Christie 1966:209)⁶. Samtidig har murverkslevninger etter flere kirkegårdsmurer gitt grunnlag for tolkninger omkring to kirkegårdsfaser etter at trekirken ble erstattet av en steinkirke. Som den følgende gjennomgangen av arkivmaterialet vil vise mente Gerhard Fischer nettopp å se to faser av kirkegårdens utvidelse mot vest. Selv om levninger etter kirkegårdsmuren har blitt funnet nord og sør for kirken, er det ikke gjort funn etter tilsvarende utvidelser i vest (Fischer 1935:13,20). I øst har kongsgårdens ringmur også vært den egentlige avgrensningen for kirkegården i den retning. Som denne rapporten senere vil ta opp, er det viktig å påpeke at kirkegårdens omliggende avgrensninger eller innhengninger aldri har blitt avdekket som sluttende sammenhengende konstruksjoner og det er fremdeles enkelte uklareheter omring utforming og sammenhengen til den tilgrensede kongsgården.

⁶ Christie var samtidig noe forbauset over at 10-12 av disse var barnegraver, noe han forklarer med at kirken ble reist som en misjonskirke (Christie 1966:209).

3 Dagens ruin etter kirkegårdsmuren

Mens dagens kirkeruin i hovedsak kan vise alle bygningsfasene er den omliggende kirkegårdsmuren langt mer mangelfull. Dette skyldes dels at den aldri har blitt gravet ut i sin helhet, men også fordi mye av den har blitt revet. Det betyr at ut fra de synlige murlevningene kan man ikke forstå eller lese hele kirkegårdens utstrekning. I tillegg fremstår mesteparten av kirkegårdsmuren som vesentlig lavere enn selve kirkeruinen og dessuten i vesentlig dårligere tilstand enn denne. Kirkegårdsmuren sees stedvis opp til et skifts høyde og stedvis er det kun enkelte steiner som dukker opp av torven.

Nordre flukt har kun enkelte steiner som er synlig i overflaten hvor man kan anta at muren har gått. Den er imidlertid i så dårlig stand at det er vanskelig å se dens breddedimensjoner eller de respektive murlivene. Overgangen til ringmurens nordvestre flukt er i dag dekket at et tre. Kirkegårdens søndre flukt kan følges i 50-60 meters lengde, men dens videre fortsettelse vest for kirken vises ikke. Likedan kan man ikke se hvordan søndre kirkemur forholder seg til ringmurens sørøstre flukt, altså hvor og hvordan disse møtes, hvis de møtes i det hele tatt. Når det gjelder en eventuell vestre avgrensning av kirkegårdsmuren, så er det ingenting som formidler dette. Dermed blir det vanskelig for besøkende å forstå kirkegårdens utstrekning.

Figur 3 En oversikt over hva som kan sees av kirkegårdsmurer i dag, her tegnet i rødt. I midten står kirkeruinen, mens øverst til høyre er Statsbanens gamle verkstedshall bygget over deler av kongsgårdens ruiner.

I tillegg er det viktig å påpeke at muren som avgrenser kirkegården i øst, egentlig er en del av kongsgårdens ringmur. Fra denne har det gått tilsvarende flukter som har avgrenset kongsgårdens borggård mot sør, øst og nord. Den sistnevnte blir i dag brutt av statsbanens gamle verkstedshall.

4 Kannikenes tomt

En annet sentral opplysning som er viktig å få frem, er at kirkegårdsmuren ikke bare avgrenset kirkegården, men den må også ha markert et skille mot kannikenes tomt i sør. Dette kan forklares ved at Mariakirken under Håkon V ble en kollegiatkirke, noe som innebar at det fantes en kongelig kapellgeistlighet som var tilknyttet kirken. Denne geistligheten besto av bl.a. av kanniker, også kalt korbrødre. I et gavebrev utstedt av Håkon V, fikk ikke bare kannikene ved Mariakirken opphøyet sin status tilsvarende aristokratets rang, men de fikk også tildelt en tomt i umiddelbar nærhet, nemlig i sør. I kilden beskrives selve beliggenheten sør for kirkegården og ut mot «Marbakken», noe som trolig har vært en naturlig helling mot vest:

«Tomten deres begynner fra hjørnet av loftet vårt i grasgarden og snorrett opp til kirkegården, men på den måten at vi skal ha gang (vei) fra loftet fram i gården deres når det passer oss. Men siden vider tomten seg ut fra det sørvestre hjørnet av kirken, snorrett fra kirkegården, ut i marbakken, og tilbake opp langs elva til hjørnet på det førnevnte loftet. Likevel slik at veien går utenfor husene deres og det gjerdet som vi lot sette omkring husene, åtte alen bred, snorrett opp til Eikaberg ved den gården vi ga herr Assur».

(Oversettelse i Norske Middelalderdokumenter 1973:218-220, noe bearbeidet av Jo Rune Kristiansen Ugulen i mars 2016. pers.med.).

Selv om det er vanskelig å peke ut hvor «loftet» har stått, fremgår det at kongen ville forbeholde seg en adkomst inn til kannikenes tomt. Videre må kirkegården ha avgrenset tomten på den ene siden og elva på den andre. En eksakt avgrensing i øst og vest blir noe vanskeligere å tolke.

5 Nicolaysens utgravning i 1868

I 1868 ble den første undersøkelsen av Mariakirkens levninger gjennomført av antikvar Nicolay Nicolaysen (1817-1911). Nicolaysen var bevist på at Mariakirken i Oslo trolig hadde vært et kapell ved kongsgården og viste til P.A. Munch's teori om at den eldste kirken ble reist av Harald Hardråde (Nicolaysen 1870:12). Ut fra skriftlige kilder hadde Nicolaysen forsøkt å plassere kirkens beliggenhet. Imidlertid var det først med tomteier Thor Olsens oppdagelse av en mur på Sørenga at Nicolaysen kunne knytte levninger til Mariakirken. Etter at Olsen døde i 1868 kjøpte den norske statsbanen eiendommen for utbygging av jernbanespor. I den sammenheng ble Nicolaysen satt til å utføre utgravning på vegne av Fortidsminneforeningen⁷ med gjennomføring fra 29 september til 9 desember samme år (ibid:20-21) (Fischer 1935:18).

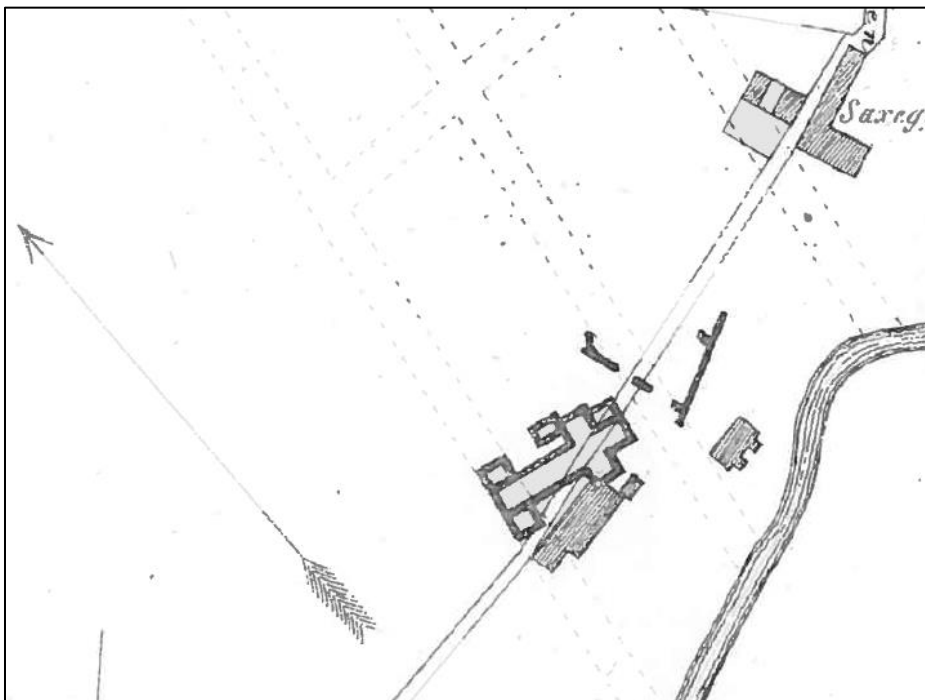
Det som ble funnet av murverk, fundamenter og graver i løpet av dette arbeidet fremgår av Christian Christies grunnplan fra 1869 og Nicolaysens artikkel fra 1870 (Nicolaysen 1870:179-203;188;pl.VII). Grunntrekkene i 1869-planen finner vi igjen på senere dokumentasjonstegninger etter Gerhard Fischer⁸ og Håkon Christie⁹. I denne rapporten rettes oppmerksomhet kun mot det som har relevans for kirkegården og kirkegårdsmuren. Mens hovedinnsatsen under arbeidet dreide seg om selve

⁷ Da kalt Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers bevaring

⁸ 1935

⁹ 1966

kirken, ble det etterpå foretatt en undersøkelse i mindre skala øst for kirkekoret og nord for en kjellerbygning ved «Loelven» (Alnaelven) (se fig.4) . Her ble det funnet murverk som ble fulgt opp ved senere utgravninger på 1900-tallet¹⁰. På kartet er det omtalte murverket gjengitt som en murflukt orientert nordvest-sørøst med to brudd. I vinkel fra denne gikk en mur med retning nordøst-sørvest. Mens disse murene ved senere undersøkelser ble identifisert som levninger etter kongsgården, trodde Nicolaysen at dette måtte stamme fra kannikenes gård. Disse murlevningene hadde større utstrekning men grunnet begrensninger på nødvendige midler måtte undersøkelsen i 1868 avsluttes (ibid:33-34). I ettertid vet vi ut fra et bedre tolkingsgrunnlag at Nicolaysen traff på kongsgårdens nordvestre mur og sørvestre mur som begge inngikk i ringmuren omkring borggården. Den sørvestre muren markerte også ut fra plasseringen kirkegårdens østre avgrensning.

Figur 4 Utsnitt av kart som viser Mariakirken samt murverk øst for denne som ble avdekket i 1868.

Når det gjelder kirkgårdsmurer henholdsvis nord, vest og sør for Mariakirken så nevner Nicolaysen ingenting, hverken med tanke på murer, graver eller undersøkelser for å søke etter dette. Fokuset på graver inne i kirken fremgår tydelig:

«Som bekjent var det almindeligt i middelalderen og endnu et stykke ned i det 18de hundreaar, at begravelser foregik i selve kirkebygningen. Dette viste sig ogsaa her.» (ibid:198).

6 1904

I forbindelse med fortsettelsen av utvidelsen av Østbanens stasjonsanlegg traff man på levninger etter middelalderbyen. I den sammenheng fikk man gjennomført en omlegging av sporplanen slik Mariakirken og kongsgården ikke ble ødelagt. Videre ble det innledet forhandlinger om fredlysning av disse anleggene og at disse skulle skilles ut som egen parcell. Om kirkegården nevnes kun kort omleggingen som et tiltak slik at de nevnte levningene ikke ble berørt, men *«...om end den vestre del*

¹⁰ I 1935 av Gerhard Fischer og i 1961-1963 av Håkon Christie.

af Mariæ kirkægård maatte udplaneres.» (Fortidsminneforeningens årbok 1904:271).¹¹ NSB's arkiv og Jernbaneverket ble kontaktet i 16.03.2016 med tanke på eventuelle dokumentasjonstegninger i forbindelse med funn av levninger under denne utplaneringen. Henvendelsene gav imidlertid ingen resultater.

7 Gerhard Fischers utgravning 1935

7.1 Generelt

Foranledningen til Fischers utgravning av Mariakirken i 1935 var planlagte jernbaneskjæringer hvor kirkeruinens vestre del ville komme i konflikt med nye spor. Fischers utgravning var følgelig rettet mot det han omtalte som «vestpartiet», noe som omfattet kirkens to vesttårn og skipets gotiske utvidelse mellom disse (se fig.2). På samme måte som i 1934 hadde man tidligere i 1904 lagt jernbaneskjæring nært inntil kirkeruinens vestfront, noe som medførte at noe av kirkens nordvestre hjørnepillar ble revet ut.¹² Fischer mente i 1935 at kirkeruinens grunnplan fremdeles måtte være bevart under bakkeoverflaten til tross for tidligere utgravning. Han påpekte at Nicolaysens arbeider i 1868 ikke hadde vært en fullstendig utgravning særlig med tanke på vestpartiet¹³. Årsaken den gang hadde vært begrensede midler og man mente da at utgravningen hadde avdekket tilstrekkelig for å se kirkens utforming (Nicolaysen 1870: 33-34; Fischer 1950:82; RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0005-0001:11).¹⁴

Da Fischer iverksatte arbeidene var det planlagt at det nye sporet skulle fortsette sydover og at mesteparten av kirkeruinens vestfront skulle rives. Fischer gav tydelig uttrykk for hvor beklagelig dette var fra antikvarisk hold og fryktet at ruinen skulle forsvinne gradvis med eventuelle ytterligere utvidelser. En lignende frustrasjon kom til uttrykk med tanke på eventuell jernbanesporutvidelser i konflikt med kongsgårdens levninger mot nordøst. Følgelig etterlyste han grundig dokumentasjon og oppfordret ansvarlige myndigheter i størst mulig grad å begrense tap av levninger (ibid:12, 14). Med disse planene forstår man at ikke bare selve kirkeruinen ville bli berørt, men også det som måtte befinne seg like vest for den, nemlig levninger etter kirkegården og kirkegårdsmuren.

Det innledende arbeidet begynte med «prøvehull» våren 1935 for å finne bestemte hjørnepartier av tårnene (ibid:1-2). Arbeidet videre utover denne sommeren omfattet i tillegg området vest for tårnene hvor man etter hvert traff på kirkegårdsmurer og graver. Lengre mot sørvest avdekket dessuten Fischer en steinkjeller som også lå i den omtalte jernbaneskjæringen (se kap. 7.4).

¹¹ «For levningerne af Mariakirken og kannike- eller kongsgaarden opnaaedes ved henvendelse til Arbejdsdepartementet en omlægning af den projekterede sporplan derhen, at disse fortidslevninger, som dannede kjernen i det oprindelige byanlæg, ikke blev berørt, om end den vestre del af Mariæ kirkegaard maatte udplaneres. Man har derhos indledet forhandling om, at de nævnte fortidslevninger bliver udskilte som en selvstændig parcel og fredlyses eller paa anden maade stilles sikre mod fremtidig ødelæggelse.» (Fortidsminneforeningens årbok 1904:271).

¹² Allerede i 1870-årene hadde det dessuten blitt lagt jernbane enda lengre ut mot vest noe som hadde medført fjerning av ytre vestre kirkegårdsområde (Sellevold 2006:144).

¹³ Kun prøvegravninger av Nicolaysen RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0005-0001:12

Figur 5 Foto tatt mot sør. Til venstre sees kirkeruinens vestfront og til høyre en levning etter kirkegårdsmuren. Ytterst til høyre går jernbanesporene. I forkant sees en steinlegging samt grøft 3 (Foto 10_Mariak._Oslo.1935.G.F.\Riksantikvarens arkiv).

7.2 Eldste kirkegårdsmur, graver og kirkegårdslag

Ved gravearbeidet vest for kirken i juni 1935 traff man på rester etter graver samt murverk, noe Fischer tolket som rester etter kirkegårdsmuren (ibid:5-6). Opplysningene omkring dette har et noe sporadisk preg i dagboken, og langt senere i september kan man lese at en av Fischers feltarbeidere, Søderholm (NSB?), jobbet med gravene sørfra og hadde da kommet 3 meter sør for en av vestfrontens pillarer «P.2»¹⁵. Det opplyses da at utenfor det sørvestre hjørnet lå gravene i ulik dybde men omtrent i underkant av pilla P.1's fundament. (ibid:34). Enkelte av Fischers foto viser noen av gravene i området.¹⁶ På Fischers plantegninger i arkivet er det imidlertid ikke tegnet inn graver men kun murverk.

¹⁵ Altså vestfrontens andre pila fra sør, se figur 7.

¹⁶ Blant annet foto nr.13, 14, 32.

Figur 6 En av gravene like utenfor vestfronten. En annen kuttet grav sees like til høyre for denne og med et nivå trolig kun 20-40cm under murens sokkelfremspring (Foto 14_Mariak._Oslo.1935.G.F.\Riksantikvarens arkiv).

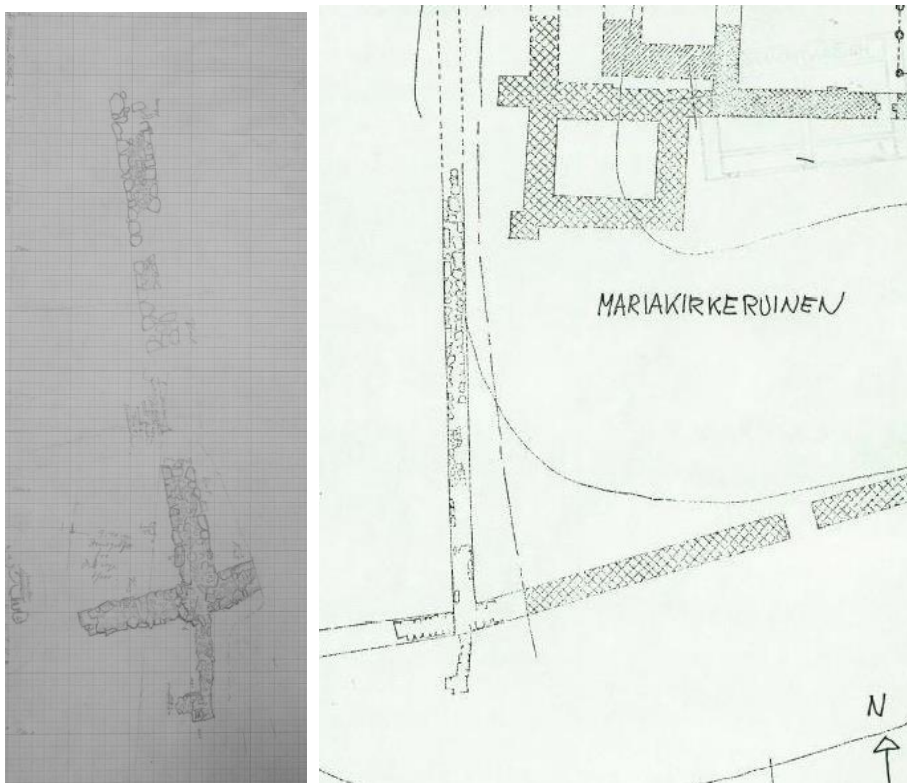
I juli får man høre om den fremtidige skjebnen til restene etter kirkegården i vest. Fischer noterte at Söderholm (?) ønsket at man skulle grave bort hele kirkegårdslaget («skjelettlaget») med hensikt å få fjernet skjelettene slik at jernbanen kunnen anlegges der. Imidlertid viste dette laget seg å gå dypere enn antatt. Ved samme anledning bemerket Fischer kort at man ikke burde grave for tett inntil murfundamentene (ibid:8).

Figur 7 Utsnitt fra Fischers skisse i dagboken av Mariakirkens vestre parti med vesttårn og grøft1 mot nord, samt grøft 2, grøft 3 og grøft 4 mot vest. På vestfronten sees også pilarene P.1-P.4. Skissen er orientert mot øst. (Fischer originaldagbok 120-121, 22 august 1935:90\Riksantikvarens arkiv).

I fortsettelsen av dette arbeidet ble det gravet fire grøfter: gr.1 vinkelrett ut fra det nordre tårnet samt gr.2-4 vinkelrett ut fra vestfronten mot vest. I grøft 1 ble det funnet en renne, mens grøftene 2-4 traff på flere deler av fundamenter og murliv som senere ble avdekket i sin helhet og tolket som den vestre kirkegårdsmuren (ibid:28).

Levningen etter den vestre kirkegårdsmuren lå ca. 2,5-3,0 meter vest for søndre hjørnetårns sørvestre pillar «P1». Fire murstykker som var brutt opp dannet samlet sett en murflukt som Fischer gav betegnelsen K.m.1. Den var bygget opp som en kirstemur med skall og murkjerne. Muren hadde nord-sørlig orientering. Den ble beskrevet som murverk i kalk, 1,3-1,4 meter bred og med fundamentskift i rullesteiner og bruddsteiner. Muren kunne følges i nesten 40 meters lengde¹⁷ hvor den stoppet litt forbi pillar «P2». Disse målene varierer imidlertid noe på de ulike plantegningene. I følge Fischer kunne muren ikke følges videre mot nord på grunn av en tidligere jernbaneskjæring og dens møtepunkt med en tilsvarende nordre kirkegårdsmur ble følgelig ikke funnet (ibid:23). I sør dannet den imidlertid et kryss med tre andre murer, et parti Fischer kalte «murkrysset» (se kap.7.3).

Figur 8 Original dokumentasjonstegning av den vestre kirkegårdsmuren avdekket under Fischers utgraving kalt K.m.1 med «murkrysset i sør».

Figur 9 Den samme kirkegårdsmuren lagt inn i Christies plantegning med plassering i forhold til kirkeruinens sørvestre tårn.

5 juli ble det også gjort interessante funn av skjelettresten utenfor den tidligere nevnte kirkegårdsmuren. Dette funnet mente Fischer bekreftet hans teori om at kirkegårdsmuren tilhørte en eldre fase og at kirkegården senere hadde blitt utvidet mot vest. Utvidelsen mente han videre kunne passe med kirkens ombygginger omkring år 1300. I den sammenheng vises det til ytterligere en kirkegårdsmur i vest som skal være tegnet inn på «Jernbanens plan» fra 1904, noe Fischer mente kunne være en avgrensning for den yngre kirkegården (Ibid:13). I forbindelse med

¹⁷ Mål oppgitt i artikkel (Fischer 1936:20).

arkivgjennomgangen har både NSBs arkiv og Jernbaneverket blitt kontaktet i håp om å frembringe dette planet uten hell.¹⁸

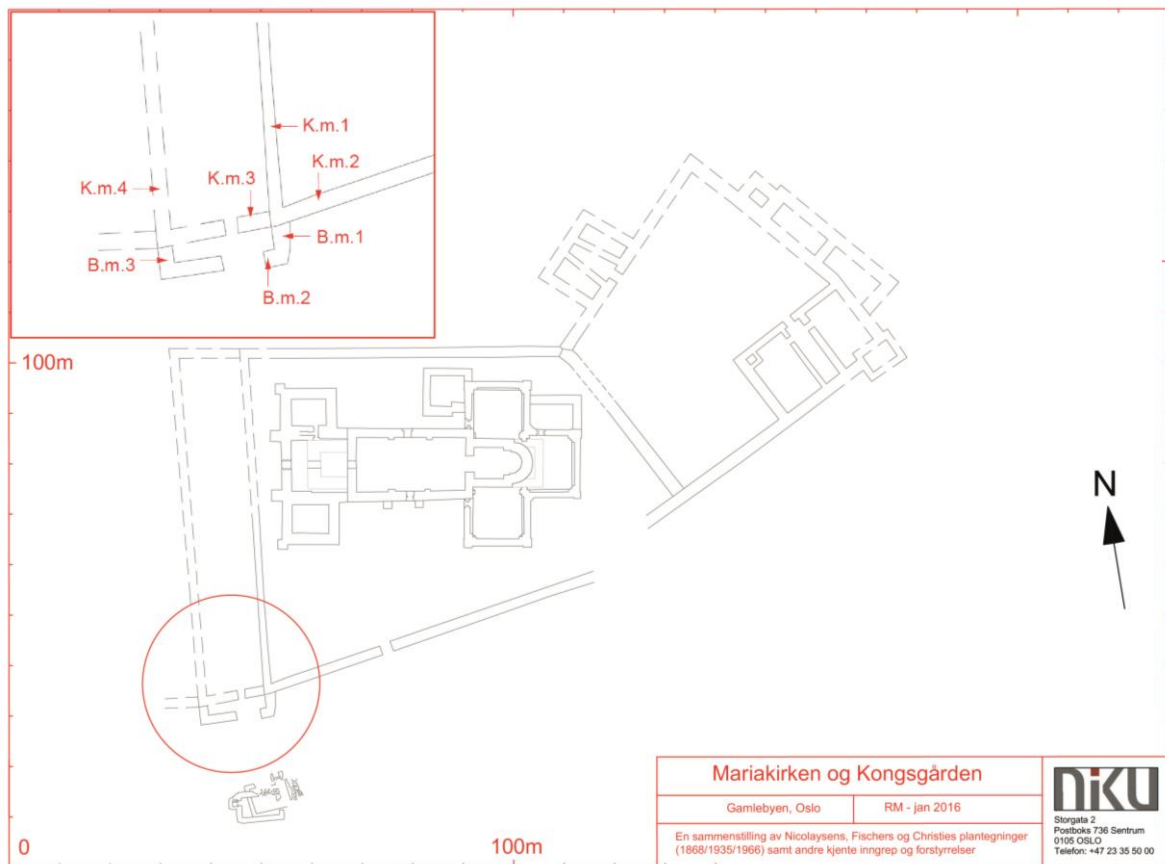
Figur 10 Foto mot øst, av kirkegårdsmuren med skjelettrestrester i forkant. Bak sees fundamentet for sørvestre hjørnepillar (Foto 9_Mariak._Oslo.1935.G.F.\Riksantikvarens arkiv).

Samme måned ble det gravet nordover langs skjæringen for det nye jernbanespolet hvor ytterligere benrester ble funnet vest for den nord-sørgående kirkegårdsmuren K.m.1. Disse oppgis å ligge noe lavere enn bunnen på murfundamentet (ibid:26). Det fortelles også om graver utenfor vestfronten like nord for pillar P.1. Ut fra nivåene hevdet Fischer at de måtte være fra etter 1300 (ibid:35;14, 16). Det fortelles også i mer generelle vendinger om at: «Søderholm tar nu bort begravelser vest for midtpartiet. Her var allerede kommet frem flere. Bedt ham fotografere» (ibid:48). Disse gravene finnes ikke på plantegninger i Riksantikvarens arkivmateriale.

¹⁸ En mulighet er at planet kan ligge i Statsarkivet.

7.3 «Murkryset»: Sørvestre hjørne av kirkegårdsmuren

Når det gjelder kirkegårdsmuren K.m.1 så fortsatte den sørover hvor den endte opp i det Fischer kalte «murkryset»¹⁹. I dette krysset møttes fire murer: K.m.1, K.m.2, K.m.3 og B.m.1. Den nord-sørgående K.m.1 var brutt stedvis og i følge Fischer helt avbrutt i nord på grunn av en tidligere jernbaneskjæring. Senere fremgår det også at denne muren må ha vært funnet på et tidligere tidspunkt da den hadde vært gjengitt på jernbanens kart over «oldtidslevninger», trolig fra 1904²⁰ (Fischer 1935:16, 23-24). Fravær av tegl i eller ved K.m.1 styrket Fischers tolkning om at dette måtte være den eldste kirkegårdsmuren fra ca.1100 (ibid:30). Videre omtaler Fischer østgående mur fra krysset som K.m.2 og vestgående K.m.3 (ibid:23).

Figur 11 Det omtalte "murkryset" i kirkegårdens sørvestre hjørnet markert med rød sirkel. Innfelt vises de ulike murbetegnelse K.m.1-4 og B.m.1-3.

²⁰ Fischer var noe usikker på dette årstallet (Fischer 1935:24).

Figur 12 Skisse hentet fra Fischers dagbok hvor man ser hvordan K.m.1 ender i et "murkryss". Derfra fortsetter murrestene K.m.2 mot øst, K.m.3 mot vest og B.m.1 mot sør. Vest for dette mente Fischer at det skal ha vært nok et murkryss noe han baserte på et kart utarbeidet av Statsbanen trolig i 1904.

Figur 13 Murkrysset fotografert av Fischer mot sørvest (Foto 17_Mariak._Oslo.1935.G.F.\Riksantikvarens arkiv).

K.m.2 ble kun gravd ut i 2 meters lengde og fundamentsdybden på nordsiden skal ha vært den samme som K.m.1. Den skal også ha vært kalkmurt og bygget opp med murskall og kjerne. Sammen dannet K.m.1 og K.m.2 det Fischer tolket til å være det sørvestre kirkegårdshjørnet. Et brannlag observert innenfor østsiden av K.m.1 med en liten helling mot sør, ble tolket som antagelig terrenghøyde på den opprinnelige kirkegården (ibid:23)²¹.

K.m.3 skal ha gått litt mer i nordvestlig retning enn K.m.2 og hadde et annet fundamentsnivå enn K.m.1. Den viste dessuten «...en ganske annen ujevn utførelse.» og hadde i motsetning til de to andre murene teglbitene i fundamentet. Følgelig ble denne muren tolket som en levning etter kirkegårdens utvidelse. Fischer så for seg at dette skal ha skjedd samtidig med kirkens utvidelse omkring 1300 noe som også passet bra med teglbitene (ibid:23-24).

Sør for K.m.3 ble det funnet ytterligere fundamentsrester, B.m.1 og B.m.2, beskrevet som «bruddsteiner i grøft, nærmest som grov kulting» (ibid:24). Dette ble videre tolket som spor etter et bygningshjørne mot sørøst med en hjørnepillar mot sør. B.m.1 og B.m.2 var langt smalere enn de øvrige murene og ble målt til kun 0,6 meters bredde. Likevel mente Fischer det var lite sannsynlig at fundamentet var lagt for en trebygning og synes dimensjonene heller tydet på murverk i 1 ½ eller 2 steins bredde.²² I en utvidet tolkning så Fischer for seg at dette kunne ha vært en portbygning fra kirkegården inn til Kannikgården i sør (ibid:24-25).

²¹ I parrantes «se høidene», noe som trolig viser til høydemål på en plantegning eller i originaldagboken (????).

²² Teglsteins bredde.

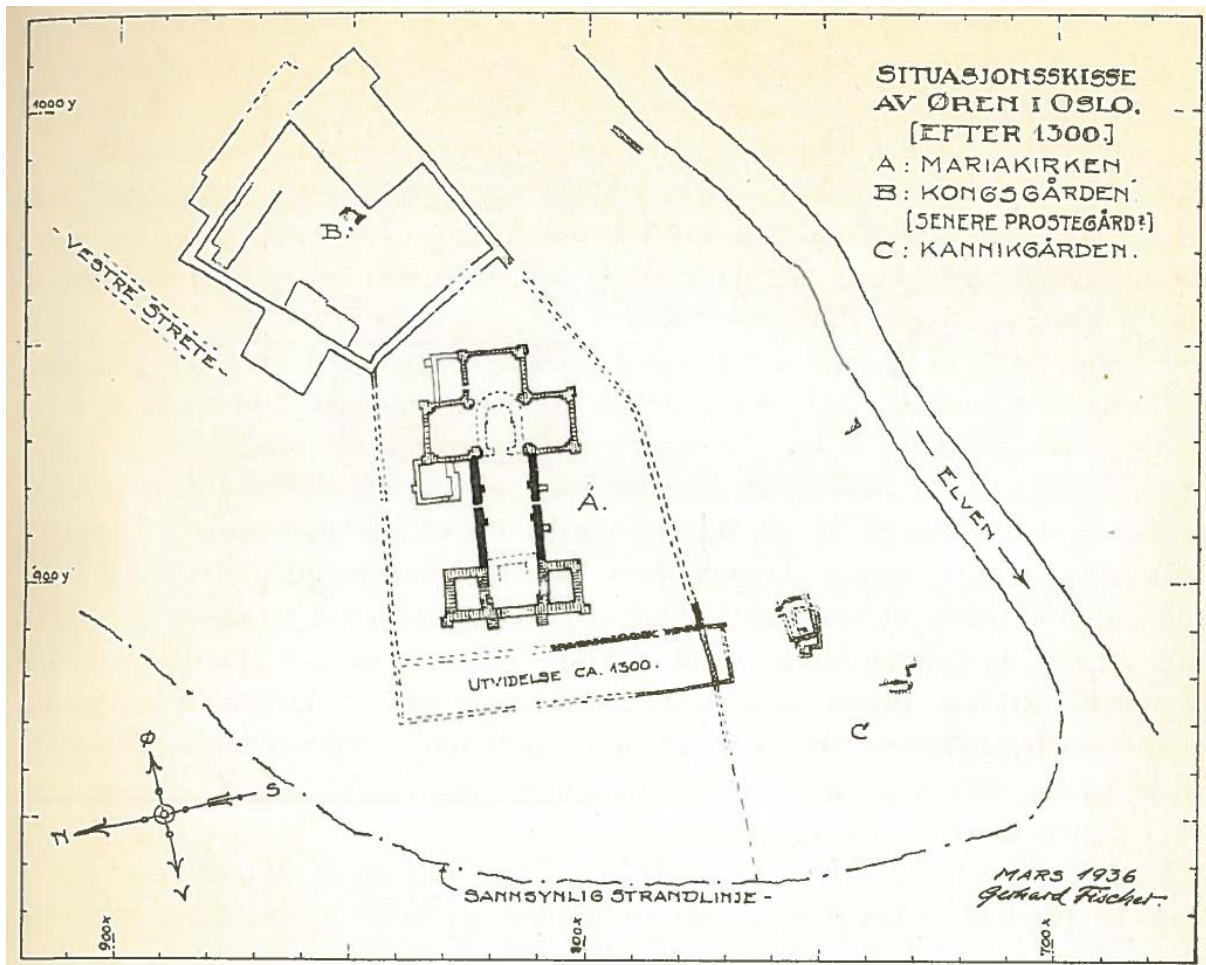

Figur 14 Murkrysset sett mot nord. I front sees B.m.1 og B.m.2, mens på tvers av går K.m.3 til venstre og K.m.2 til høyre. K.m.1 forsetter mot nord øverst i fotoet (Foto 15_Mariak._Oslo.1935.G.F.\Riksantikvarens arkiv).

Det skal også ha eksistert et tilsvarende parallellt «murkryss» like vest, noe Fischer hevdet ut fra Statsbanens kart fra 1904. Fischer stiplet dette inn på dagbokskissen i 1935 (fig.12) og tegnet den inn på flere senere plantegninger (bl.a.fig.15).²³ Fischer stilte seg altså ikke kritisk til jernbanekartet som dokumentasjonskilde og i dagboken konkluderte han med følgende: «*Det er ikke tvil om at, at disse tidligere forsvunne murpartier har ligget i direkte forbindelse med dem vi nu har gravd frem*» (ibid:24).

Når det gjelder levningene etter «murkrysset» som faktisk ble funnet i 1935, så fremgår det at K.m.3 skulle rives på grunn av en drenggrøft i forbindelse med jernbaneutbyggingen (ibid:26). K.m.1 opplyses å ha blitt revet 09.09.1935 (ibid:34). Etter all sannsynlighet ble også K.m.2 og B.m.1 revet med de nye jernbanesporene på samme sted.

²³ Som f.eks. Fischers situasjonskisse fra 1936 og oversiktsplanet over utgravninger i Gamle byen 1865-1950.

Figur 15 Fischers situasjonsskisse fra 1936 (Fischer 1936:fig.2). Kirkegården i to ulike faser er rekonstruert ved å stiple fortsettelsen på murverket som hadde blitt gravet ut. Sør for kirkegårdsmuren sees også restene etter en kjeller med to bygningsfaser.

På en situasjonsskisse fra 1936 forsøkte Fischer å rekonstruere kirkegårdens utstrekning i forhold til de omtalte murkryssene, levninger etter kirkegårdsmurer i øst som ble funnet av Nicolaysen i 1868, samt kongsgårdens ringmur. Ved å rekonstruere murfluktene ved å stiple linjer i forlengelse av murlevningene danner det seg et polygonalt formet kirkegårdsområde hvor avgrensningen i nordøst egentlig er selve ringmuren i kongsgården. I en artikkel fra 1936 beskriver han dette på følgende måte:

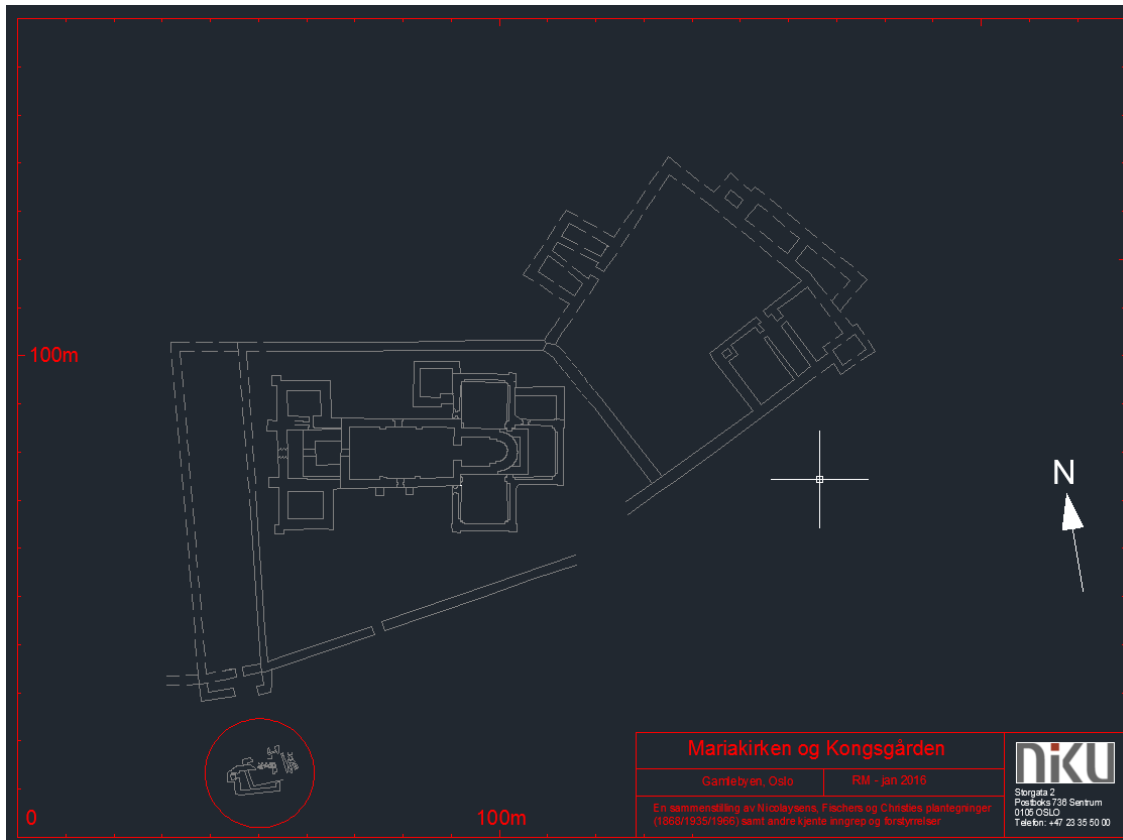
«Selv om den eldste kirkegårdsmuren bare lå 10 m. fra det gamle tårnet [dvs. vesttårnet på den romanske kirken], var der enda et stykke til stranden, og vi ser også at kirkegården blev utvidet 10 m. vestover. På nord- og sydsiden blev neppe foretatt nogen utvidelser. Her gikk vel kirkegårdsmurene omtrent som situasjonsskissen viser. Det sydvestre hjørnet er sikkert nok, og de må ha gått østover til hjørnene av ringmuren om kongsgården.» (Fischer 1936:13).

I en fotnote fremgår det også at han har brukt jernbanens kart i som kilde: «Jeg går her ut fra at de murrester som blev gravd frem av jernbanen i beg. av 1900-årene, hørte til denne nyere kirkegårdsmuren fra omkr. 1300. At dette måtte være tilfellet viste sig ved utgravningen sommeren 1935, da vi også fant omkr. 40 m. av den eldste kirkegårdsmuren i vest.» (ibid:20).

Når det gjelder den stiplede linjen på situasjonsskissen som fortsetter vestover frem til strandlinjen så forklarer trolig et spørsmål i dagboken denne: «Fortsett [else] gjerdemuren for Kannikenes tomt?» (ref.).

7.4 Kjellere A-B

Interessante levninger ble funnet i løpet av den samme utgravningen sør for det omtalte murkrysset. I dagboken går dette under flere ulike betegnelser: Kjelleren, huset, bygningen, den sydligste bygning og den søndre bygning (ibid:5-12). I dagboken er levningen også gjengitt i skisseform og oppgitte koordinater²⁴ stemmer overens med en inntegnet kjeller på senere plategninger.²⁵

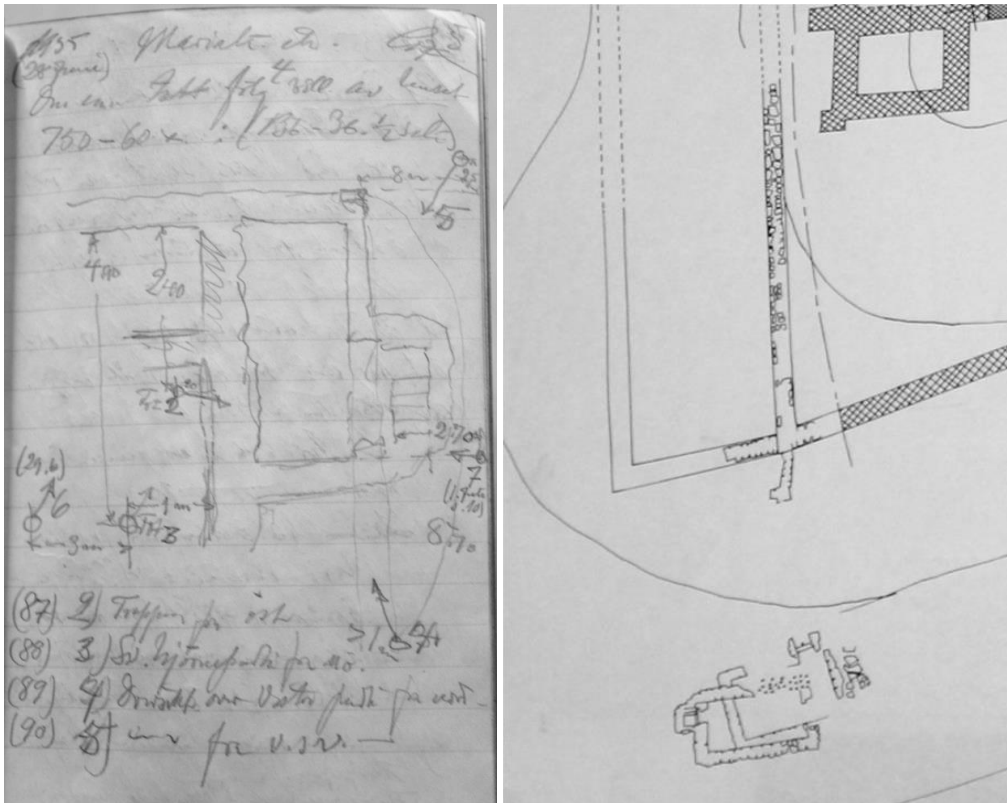
Figur 16 Kjellerlevningene sør for kirkegården markert med rød sirkel.

Det virker som om Fischer gikk fra først å tolke en til senere to kjellere på dette stedet. I dagboken beskriver han to «byggeperioder», kalt bygning A og bygning B. Bygning A hadde rektangulær utforming med øst-vestlig lengderetning og med kjellertrapp ned fra nord i nordvestre hjørne. Senere ble det funnet fundamentspor i form av pelehull i forlengelse av nordmuren og østmuren samt rester etter et hellgulv. Bygning A skal i følge Fischer skal ha brent slikt at et nytt hus, kalt bygning B ble reist noe lengre øst. Sistnevnte skal ha hatt indre dimensjoner nord-sør 5 meter, øst-vest 7,6 meter, med kuppelstensrester i s.v.hjørne og nedgang fra nord i nordøstre hjørne (Fischer 1935:12,16,17)²⁶.

²⁴ 750-760x og 884-897y (Fischer 1935:10).

²⁵ Oversiktplanet for bygningsrester funnet i Gamlebyen av Fischer fra 1950 samt Plan for Kongsgården og Mariakirken (L27)\Riksantikvarens arkiv.

²⁶ For beskrivelse av murverk se Fischers dagbok 1935:16-18.

Figur 17 Fischers skisse i dagboken av kjellerparti med trappenedgang.

Figur 18 Kjeller A og kjeller B lagt inn på plantegning L27 i forhold til kirkegårdsmuren og kirken i nord.

Noen forsøk på å datere kjellerne beskrives ikke i dagboken, men Fischer nevner kort et teglmurt parti hvor teglsteinene hadde middelaldersk format (26 x 12 x 8cm) (ibid:18)²⁷. Plantegning L27 i Riksantikvarens arkiv viser imidlertid motsatt kronologi med bygning As nordmur over bygning Bs vestmur. Utenfor bygning B's østmur ble det i tillegg funnet en murt renne med dekkheller og orientert mot nord (ibid:14). Underveis i arbeidsprosessen fremgår det at man gradvis fjernet deler av kjellerlevningene. (ibid:15). Under dette arbeidet ble det blant funnet en hugget profilstein fra et buet vindu.²⁸ Den videre skjebnen til levning(e) nevnes kun kort: «Vist ham [Bøen] plan og fotografier av sydligste bygning og forklart ham rivningsmåten». Rivingsarbeidet fortsatte suksessivt ut juli samme år. Imidlertid skal det nordøstre partiet blitt stående og fylt igjen.²⁹ (ibid:16,18,20,22-23,25).

²⁷ Forbandt nevnes ikke.

²⁸ «..buestykke fra et grindverk med vindusfalsler og skråfalsler og skråflater utvendig og innvendig..» (Fischer 1935:15).

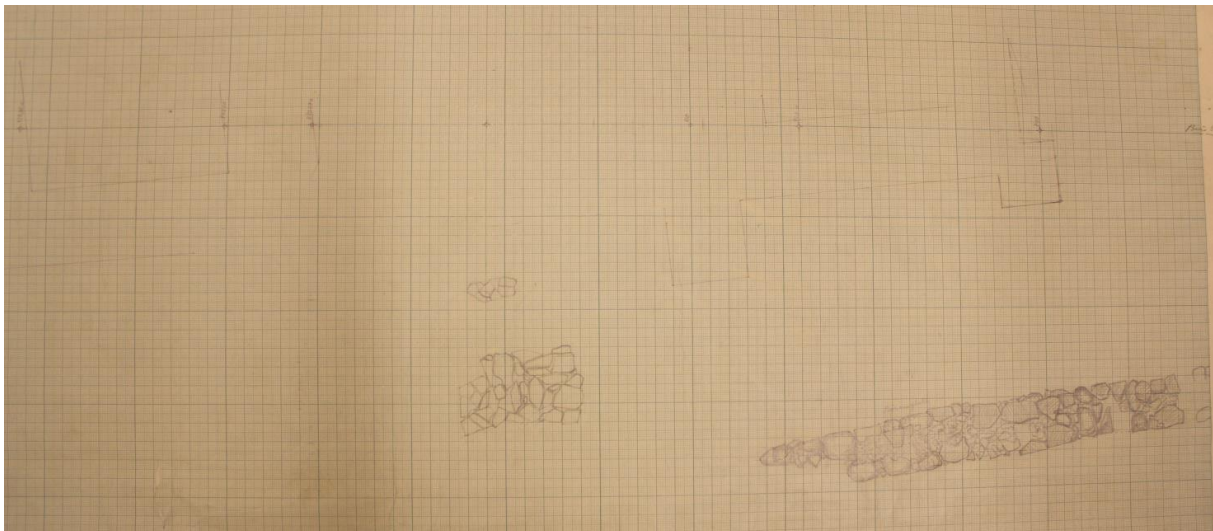
²⁹ Sørsmuren i kjeller A ble delvis revet og nedre del ble stående igjen (ibid:25).

7.5 Andre levninger

Av andre levninger så beskriver Fischer en grop vest for kirkegårdsmuren K.m.1. fylt med kulting på sidene og trekull i midten, noe Fischer tolket som en trekullmile. Kronologisk sett mente han at den måtte være gravd før K.m.3, men ikke mye eldre ut fra funn av teglsteinsbiter (ibid:26-27).

I grøft 3 traff man også to hellelegninger foran kirkens vestparti og under dette graver. Nivået på øvre hellelegning skal ha samsvart med sokkelnivået på pilar P.2. En annen hellelegning skal ha blitt funnet under denne avskilt av et lag med påfylt sandleire. Det ble så funnet graver ned til 0,5 meter under den nederste hellelegningen etterfulgt av naturbakke (ibid:31).

Den øverste hellelegningen ble tolket til å vise terrengnivået utenfor Mariakirkens vestportal under Håkon V's tid, fordi den samsvarte med sokkelnivået på pilla P.2 samt gulvnivået inne i kirken.³⁰ Den nederste hellelegningen mente Fischer måtte være betydelig eldre enn 1300 og kunne være en rest etter en hellegang mot portalen på det eldste tårnet (ibid:7, 31).³¹ Oppgitt lengdemål er 3.20 meter.³² Den er tegnet inn på et oppmålingsplan i Riksantikvarens arkiv men ikke funnet på rentegningene. I 1946 bekreftet Fischer at hellelegningen var blitt fjernet (ibid:58).

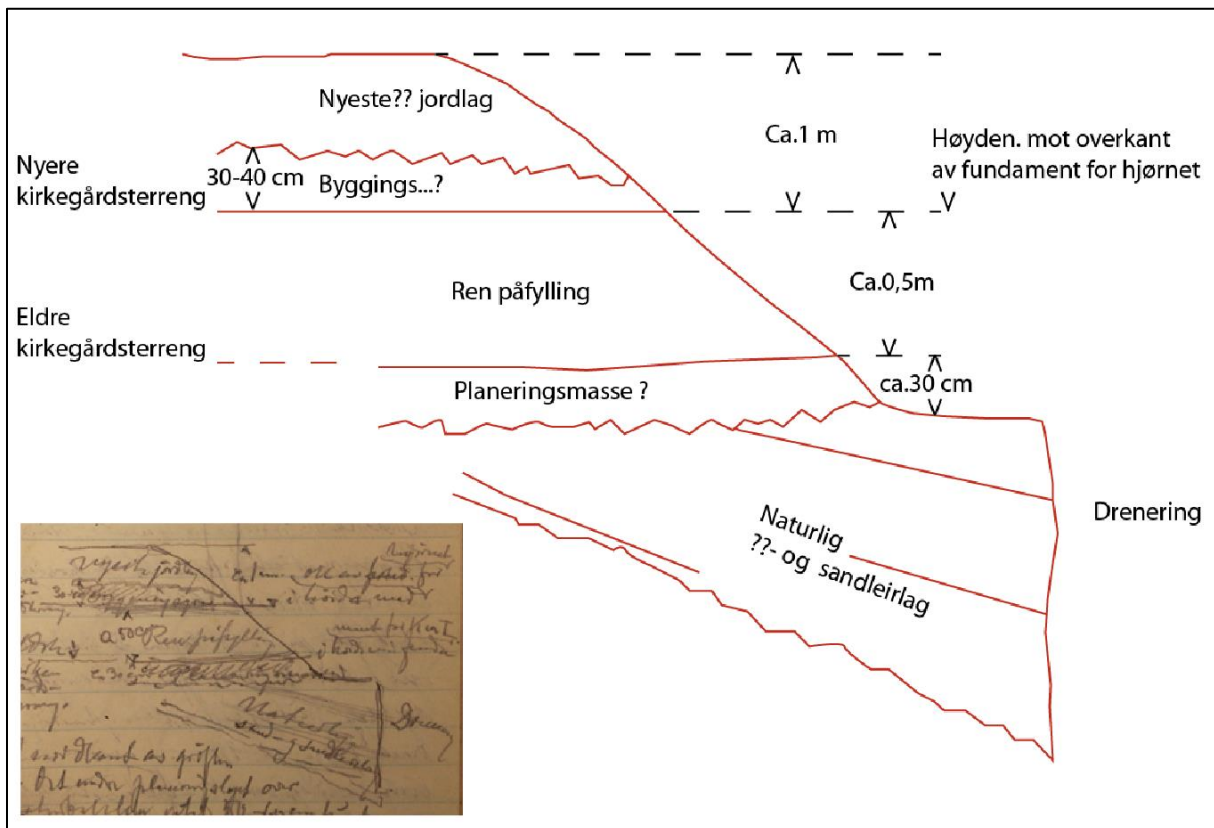

Figur 19 Avfotografert plantegning orientert mot øst, med hellelegning i midten og kirkegårdsmuren til høyre. Kirkeruinens vestfront er også tegnet inn svakt (Tegning L15_Oslo_Kirksgårdsmur vest for Mariakirken\Riksantikvarens arkiv).

³¹ Øvre steinlegning planlagt revet 23.10.1935(ibid:47).

³² Hellepartiet lå i et kalklag, over fin sand som igjen lå på naturbakken (Fischer 1935:31).

7.6 Jordprofil ved kirkeruinens sørvestre hjørne

Figur 20 Tolkning av Fischers skisse av jordprofil sett mot sør. Selve skissen er innfelt nederst til venstre.

I forbindelse med omlegging av kloakken, gravet Fischer en ny grøft ved kirkens sørvestre hjørne og videre mot vest. I denne grøften ble det observert en mur sørover fra kirkeruinens sørvestre hjørne. Imidlertid viet ikke Fischer noe annen oppmerksomhet til dette enn at kloakken burde legges over denne muren. Videre brukte Fischer grøften til å studere jordprofil på stedet hvor han bl.a. mente å se flere terrenghøyder. Jordprofilen er enkelt gjengitt som en skisse i dagboken (ibid:29) (nordvendt profil sett mot sør). Med forbehold om at denne skisseaktige gjengivelsen her tolkes riktig skulle dette innebære et «nyere kirkegårdsterreng» var på nivå med overkanten av fundamentet til kirkens sørvestre hjørne. 0,5 meter under dette mente Fischer å se et «eldre kirkegårdsterreng» med et lag planeringsmasse under. Disse to kirkegårdsterrengene har trolig Fischer forsøkt å se i sammenheng med kirkegårdsmurenes to faser. Omtrent 0,8m under overkanten av fundamentet lå naturlige lag (bl.a. leirlag) hvor lagskillene var hellende mot vest.

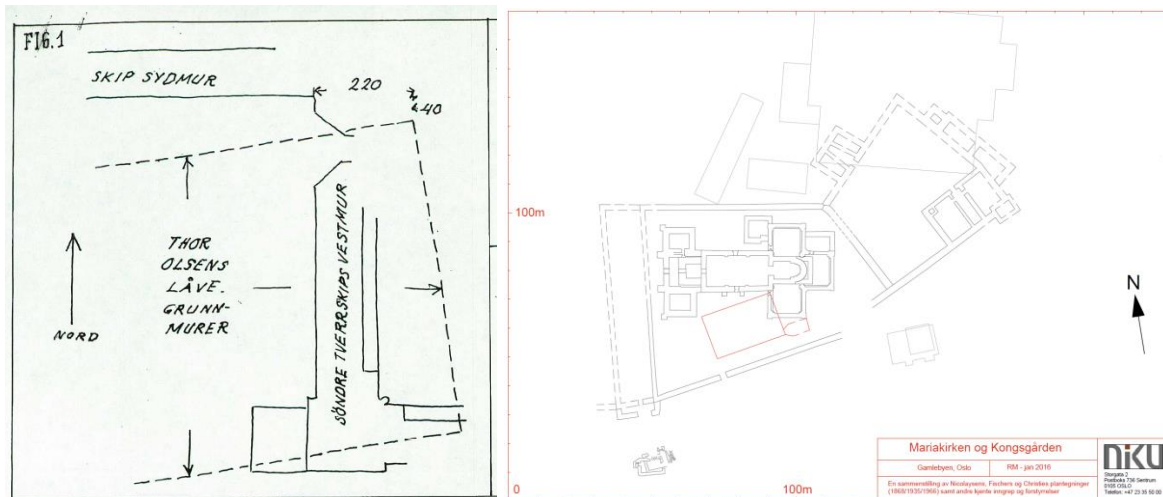
8 Haakon Christies utgravninger 1961-1963

8.1 Generelt

Håkon Christie gjennomførte arkeologiske undersøkelser av Mariakirken i løpet av årene 1961-1963 samt 1969, mens Per Holch hadde ansvaret for det anatomiske materialet. Parallelt med dette ble det også gjennomført utgravninger i kongsgårdens ruiner under ledelse av Oluf Olsen. I tillegg ble det gjennomført en mindre utgravning i forbindelse med konserveringsarbeider på ruinen i 1971.

8.2 Christie's utgravninger 1961-1963, 1969 og 1971

Christies utgravninger fortsatte på mange måter der Fischer stoppet. Han beskriver selv at arbeidet begynte i juni 1961 med å rydde opp i ruinens vestre del som hadde stått synlig siden 1935 (Christie 1961:2). Hensikten var da å avdekke bygningspartier og holdepunkter kjent fra tidligere utgravninger. Christie kom også gjentatte ganger ned på Nicolaysens tidligere utgravningsnivå og undersøkte graver. Stedvis omtales det at disse delene var dekket av «Nicolaysen-fyll», altså fyllmasse fra 1868-utgravningen. Det fremgår dessuten at Nicolaysens tidligere arbeider hadde medført ødeleggelser av murverk og fundamenter (ibid:3,4,6, 8, 9,10, 70). Spesielt viktig var funnet av stolpehull etter den eldste trekirken, noe de forrige utgravningene ikke hadde påvist. Når levninger etter den romanske steinkirken og den gotiske utvidelsen også ble avdekket, kunne Christie se bygningsfaser som strakte seg fra midten av 1000-tallet til 1500-tallet. Under arbeidet ble det dessuten avdekket en hel del graver inne i kirken. Disse er tegnet inn på flere plantegninger med innmålte nivåer og som befinner seg i dag i Riksantikvarens arkiv.³³ Når det gjelder kirkegården og kirkegårdsmurene er disse i svært liten grad omtalt i Christies dagbøker. I det følgende hentes derfor frem kun enkeltopplysninger som har relevans for denne rapportens problemstillinger.

Figur 21 Rentegnet skisse fra Christies dagbok som viser hvordan arklåven overlappet søndre tversskip.

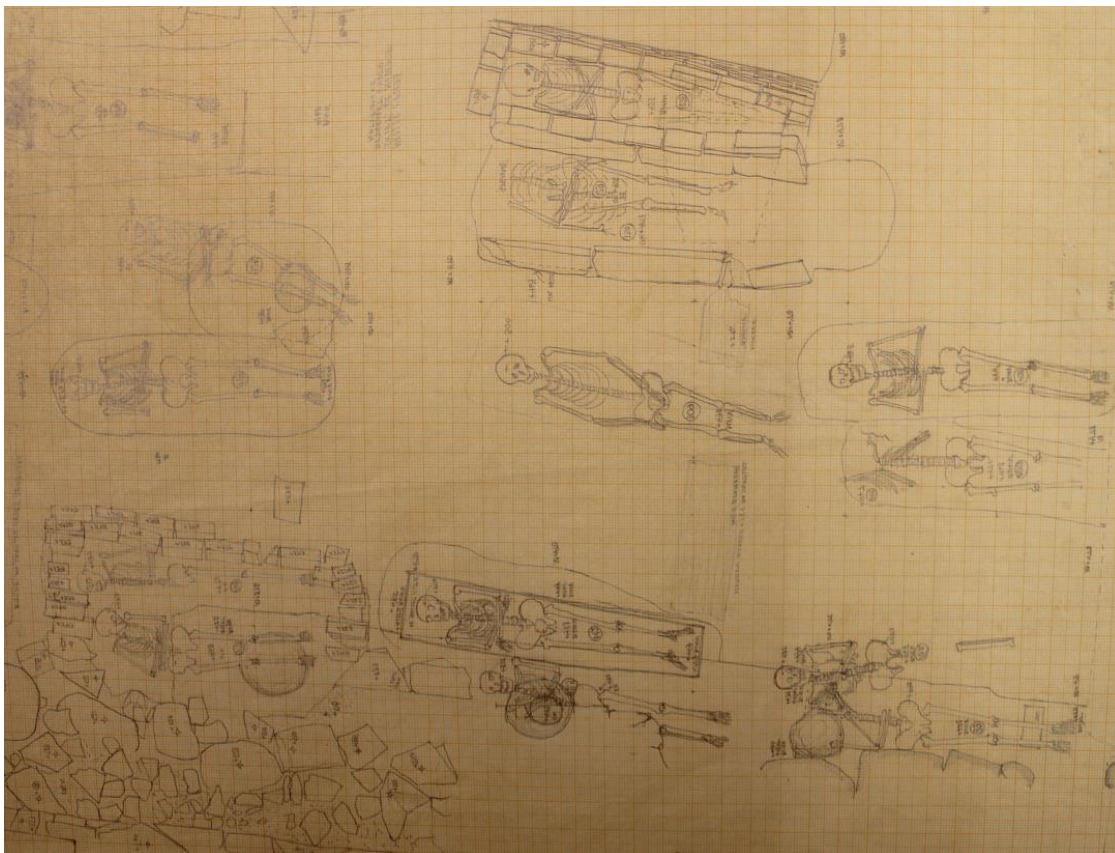
Det opplyses tidlig under den første sesongen at den gamle Arklåven ble revet (ibid:3). Denne bygningen ble tidligere omtalt som Thor Olsens Arklåve og kan følges på både Fischers og Nicolaysens tegninger. En skisse fra Christies dagbok viser hvordan denne bygningen overlappet vestmuren og portalen i det søndre tversskipet. Dette stemmer i hovedsak overens med Fischers grunnplan, men Christies skisse viser grunnmurene ca.2 meter lengre mot øst. I partiet under under

³³ Det opplyses at Per Holch var ansvarlig for det anatomiske materialet. Dokumentasjonen hans har ikke blitt gjennomgått.

Arklåven ble det inntil vestmuren lokalisert graver samt avdekket teglgulv i tverrskipet (ibid:28). Disse opplysningene, sammen med fotoer fra Fischers utgravning viser, at Arklåven ikke hadde medført skader på murverk eller medført inngrep i kirkegårdens graver.

8.3 Graver inne i kirken

Christie gjorde en rekke gravfunn inne i kirken i løpet av utgravningsarbeidet. Faktisk er det påfallende hvor mange graver som er dokumentert inne i kirken kontra utenfor i kirkegården. Disse gravene ble nummeret og kort beskrevet suksessivt i dagboken ofte med detaljer om kistelevninger. En annen kilde til gravene er dokumentasjonstegningene som gjengir skjeletter, nedgravningskanter, kister og teglmurte graver sammen med murverk og fundamenter.³⁴ Flere steder er høydenivå på gravene oppgitt. Christie nevner at Per Holck hadde ansvaret for det anatomiske materialet under utgravningen. Ved gjennomgang av dokumentasjonsmateriale til denne rapporten ble det ikke sett på dokumentasjon som eventuelt måtte befinne seg av på det Anatomiske Instituttet ved Universitetet i Oslo. På samme institutt, i *De Schreinerske Samlinger*, ligger ikke bare skjelettrestrester fra Christies utgravning, men også skjeletter fra øvrige utgravninger helt tilbake til Nicolaysen (Brødholt 2007:171). I ettertid er det oppgitt at skjelettmaterialet fra 1962-1963 skal ha omfattet 117 hodeskalle fra voksne individer hvorav 84% var menn (ibid:174).

Figur 22 Utsnitt av dokumentasjonstegning fra Christie's utgravning som viser graver inne i kirken (Fra mappe 12-2-2\Riksantikvarens arkiv).

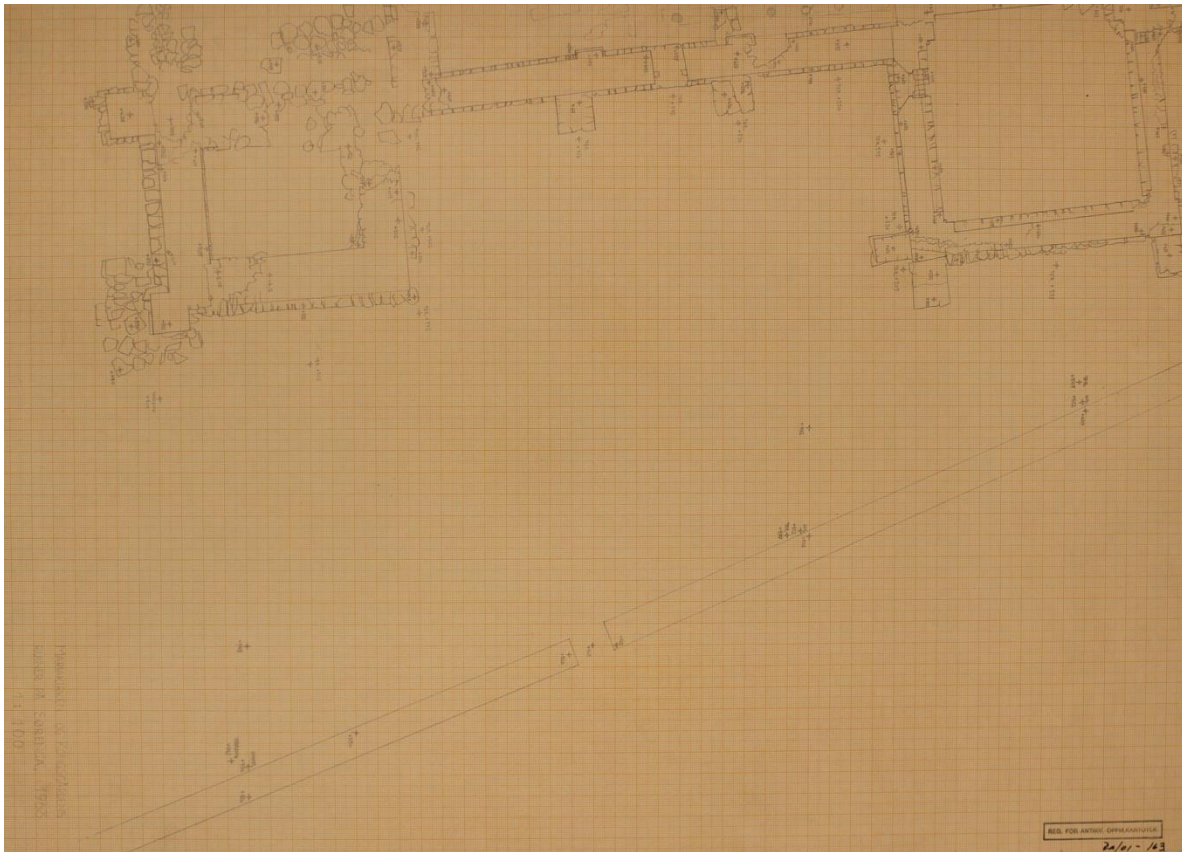
³⁴ Tegningmappe 12-2-2\Riksantikvarens arkiv.

8.4 Kirkegård og kirkegårdsmur

Tidlig i utgravningen første sesong informeres det kort om at man hadde truffet på en mur med orientering mot nordvest, noe som ble tolket som skillemuren mellom kongsgården og kirkegården øst for kirken (ibid:3). Dette må være den samme muren som ble avdekket i 1868 og som egentlig utgjør en del av kongsgårdens ringmur.

I september 1961 vises det til en bestemt vei som da var til hinder for arbeidet med å undersøke tverrskipet og sakristiet.: «*Dette parti har ikke latt seg undersøke p.g.a. veien som går fra verkstedsområdene i nord over nordøstre hjørne av tverrskip og sakristi*» (ibid:13).

At den samme veien også sees på flyfoto over området i 1962³⁵, 1971 samt i 1984 tyder på at det aldri ble undersøkt under dette partiet (se fig.24 og 40). Av flyfotoene og Christie's dagbok fremgår det at veien gikk over søndre kirkegårdsmur i sør samt over de nevnte hjørnene tilhørende tverrskip og sakristi. I dens fortsettelse mot nordvest er det imidlertid uklart om og i hvilken grad den har skjært seg ned i kulturlag og eventuelle rester etter kirkegårdsmuren.

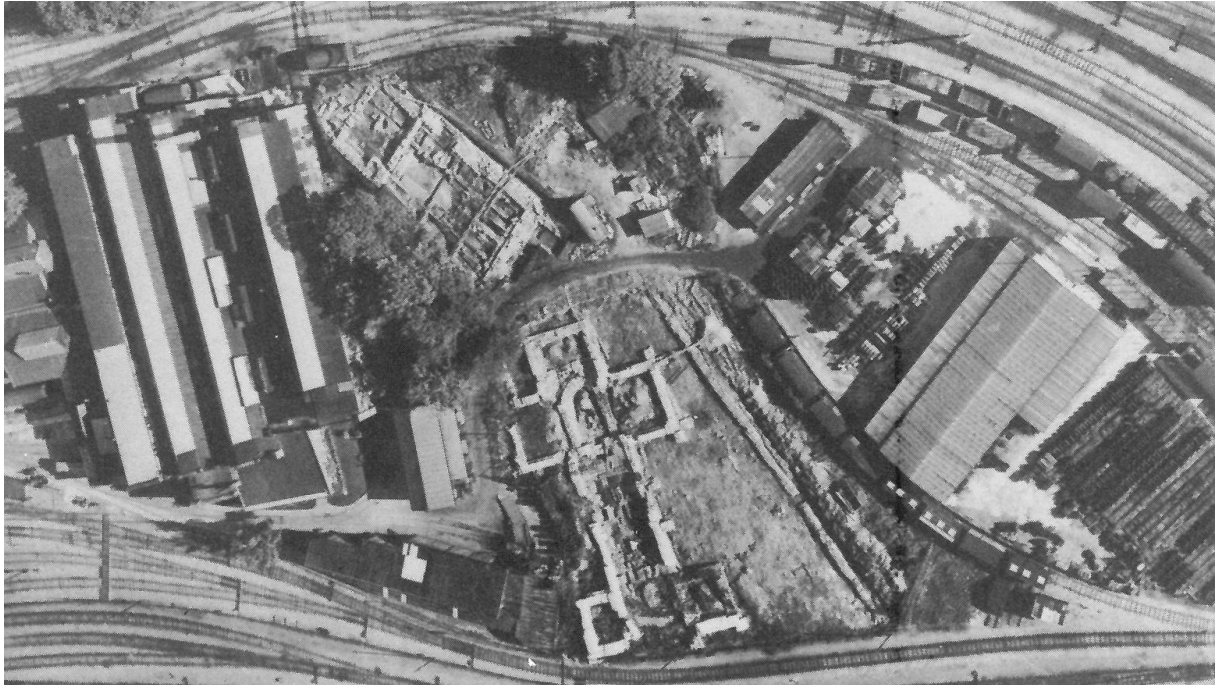

Figur 23 Utsnitt av plantegning av Mariakirken og Kongsgårdens ruiner på Sørenga, 1963, 1:100. Kirkegårdsmuren er svært enkelt tegnet inn sør for kirkeruinen med en åpning på midten. (Mariakirken og Kongsgårdens ruiner på Sørenga. 1963_RA/01-163_Mappe L\Riksantikvaren).

Selv om Christie i svært liten grad vier oppmerksomhet til kirkegården og kirkegårdsmuren, fremgår det av fotomaterialet og dokumentasjonstegninger at man også gjenførte utgravninger der. En av plantegningene fra feltarbeidet viser nemlig at kirkegårdsmurens søndre mur ble målt inn og tegnet (fig22). Imidlertid ser vi at den er svært enkelt gjengitt med linjalrette linjer og vinkelrette hjørner. I

³⁵ Flyfoto fra Aftenposten 1962

motsetning til kirkeruinen så har man ikke tatt seg bryet med å tegne inn enkeltsteiner i murskallet og fundamentet. Gjengivelsen blir dermed en stor forenkling med standard murtykkelse og retning uten avvik. En omtrent 1,5 meter bred åpning er tegnet inn i kirkegårdsmuren. Denne nevnes ikke i Christies dagbok, men går igjen på flyfoto fra 1962 (fig.23).

Figur 24 Flyfoto tatt i 1962 og orientert mot øst. Jamfør kirkegårdsmuren og dens søndre åpning med fig.22. ³⁶

Ved gjennomgang av dokumentasjonsfotoene ³⁷ fra utgravningen så vil man observere at kirkegård og kirkegårdsmur er avfotografert på noen enkeltbilder. Dette gjelder fotoer tatt i 1963, hvor foto 191, 192, 194-198 viser gravearbeider i kirkegården med gravemaskin mens arbeidsmannskap følger med (fig.25-fig.30). Fotolisten angir kun motivet «Mariakirkengården» med fotoperspektivets retning.

Det som også fremgår av fotoene er at disse ble tatt av kirkegårdspartiet sør for kirkeruinen. Man har med gravemaskin gravet vekk øverste jordlag ned til et kirkegårdslag litt under sokkelfremspringet på både kirkegårdsmuren³⁸ og kirkeruinen. I korrespondansematerialet så nevnes det faktisk at man ønsket å bruke gravemaskin til å fjerne «...fyllmassene som har grodd opp over det opprinnelige nivå på kirkegården rundt kirkeruinen..» i håp om å komme ned på kirkegårdsterrenget fra da kirken hadde blitt bygget (Brev 11.09.1961)³⁹. Et befaringsreferat fra 1963 bekrefter at den gamle

³⁶ Hentet fra Scha 1991:29.

³⁷ Dato 24/8 1963 Negativ 191. Mariakirkengården, utgravningen sett fra vest.

Dato 24/8 Negativ 192. Mariakirkengården. Utgravningen sett fra sydvest.

Dato 24/8 Negativ 194. Mariakirkengården.

Dato 24/8 Negativ 195-196 Utgravningen sett fra vest.

Dato 24/8 Negativ 197 Mariakirkengården.

Dato 24/8 Negativ 198 Utgravningen sett fra vest.

³⁸ Foto 197 tyder på sokkelfremspring på kirkegårdsmuren, men hvorvidt dette er gjennomgående er uvisst. Den enkle gjengivelsen av kirkegårdsmuren i sør på plantegningen viser ingen sokkelfremspring.

³⁹ Brev fra Roar Hauglid til Hovedstyret for Statsbanen, 11.09.1961 (RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0009-0002:157-158).

kirkegårdens nivå da var blottlagt mellom kirken og søndre kirkegårdsmur. Dette nivået ønsket man plensatt (Referat 13.11.1963).⁴⁰ Når det gjelder kirkegårdsmuren så kan det fra fotoenes skråperspektiv synes som om den var bevart i 1-3 uregelmessige og ikke gjennomgående skift over et sokkelfremspring. I det tidligere nevnte befaringsreferatet beskrives denne kirkegårdsmuren som: «...uspekket naturstensmur med fyllkalk i murkjernen. Murkronen er borte. Komiteen fant ingen grunn til å røre murverket som er i god fysisk forfatning. Murkronen tekkes med torvavretting som bakentil arronderes ned til det utenforliggende utgravde område, hvor en for øvrig senere må ta sikte på utgravninger.» (ibid).

Figur 25 Maskinell graving på kirkegården med arkeologisk overvåkning.

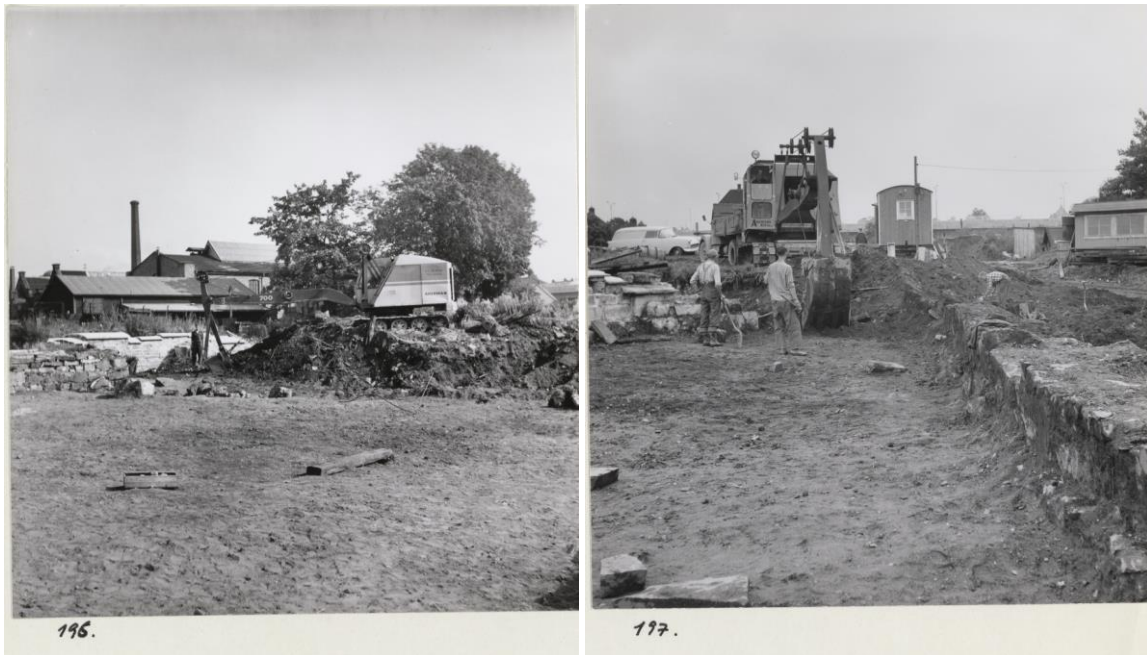
Figur 26 Maskinell graving på kirkegården hvor kirkegårdsmuren kan sees helt til høyre.

Figur 27 Graving på kirkegården like sør for kirkeskipets sørmur.

Figur 28 Gravemaskin og masser fra kirkegården.

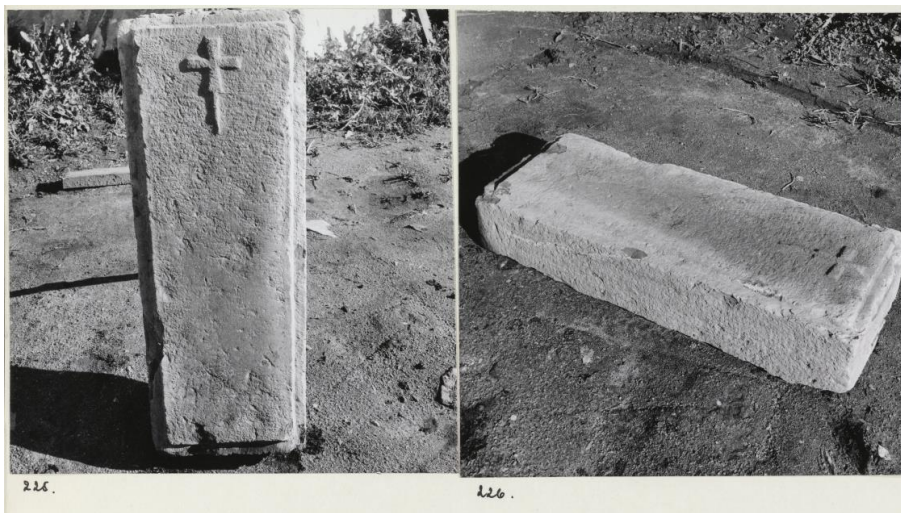
⁴⁰ Befaringsreferat av P.D. Hofflund for Komiteen for det Gamle Oslo, 13.11.1963 (RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0009-0002:4-5).

Figur 29 Maskinell graving like sør for kirkeskipets sørmur.

Figur 30 Maskinell graving mellom kirkeruinen og søndre kirkegårdsmuren. Sistnevnte virker å være gravd ut helt ned til sokkelfremspringet.

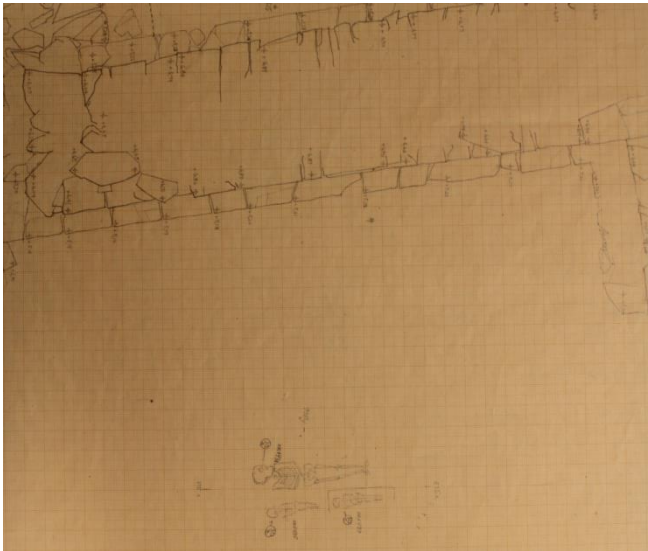
På fotoene sees enkelte flate steiner og steinstykker spredt stedvis men ingen entydige graver. Imidlertid ser vi fra to øvrige foto (fig.30 og fig.31) samt plantegninger at man faktisk traff på graver i kirkegården. I forhold til mengden graver inne i kirken, så blir dette antallet likevel svært magert. To foto (nr.225 og nr.226) viser en trapesformet gravstein med et kors i relieff skal ha blitt funnet på: «Mariakirkegården sydvest for søndre tverrskips sydvestre hjørne.» (Fotoliste 1963:4). Denne er likevel ikke å finne på dokumentasjonstegningene til Christie.

Figur 31 Den omtalte gravsteinen som ble funnet sørvest for tverrskips sørvestre hjørne.

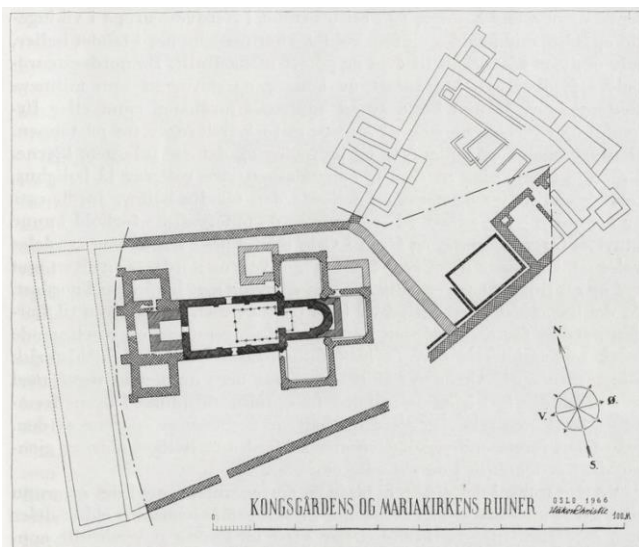
Figur 32 Den samme gravsteinen liggende.

Det er også tegnet inn noen få enkelte graver på utsiden av kirken. Ca 2,60 meter sør for sørmuren i skipet, er det dokumentert tre skjeletter hvorav det ene ligger i en kiste (kart RA/01-187).⁴¹ Det samme gjelder et enkeltskjelett⁴² ca.3 meter nord for nordmuren. Imidlertid må det påpekes at ved å gjennomgå dokumentasjonen for det anatomiske materialet⁴³ så kan flere opplysninger fremkomme angående graver i kirkegården.

Figur 33 Tre graver (30A, 30B, 30C) tegnet inn på Christies plan sør for søndre kormur (RA/01-187)\Riksantikvarens arkiv).

Selv om det ikke finnes foto av den nordre kirkegårdsmuren så er et større parti gjengitt som bevart murverk på en plantegning av Christie fra 1966 (Christie 1966:195). I følge Christies tegning er altså nordre kirkegårdsmur dokumentert i sammenhengende legde på ca.50 meter. Man ser at i motsetning til søndre kirkegårdsmur så kan ikke den nordre kjenkjennes på flyfotoet fra 1962 (fig.23).

Merk at på Christies tegning er kongsgårdens sørvestre mur tegnet inn som sekundærmur i forhold i kongsgårdens sørøstre mur som fortsetter videre.⁴⁴ Ut fra dette må altså kongsgården på et tidspunkt ha fortsatt lengre vest, trolig før Mariakirken fikk sin gotiske utvidelse. Om og eventuelt hvordan kongsgårdens sørmur og søndre kirkegårdsmur møtes er ikke avklart.

Figur 34 Christies plantegning fra 1966. De skraverte murene oppgis å være bevart, deriblant nordre og søndre kirkegårdsmur (Christie 1966:195).

⁴¹ Merket 30A, 30B og 30C. Koordinater 815x, 908y

⁴² Merket 40. Koordinater 817x, 912y. Tegning RA\01-196.

⁴³ Christie opplyste at Per Holch hadde et særskilt ansvar for det anatomiske materialet (Christies dagbok 1961:1). Når det i ettertid fremgår at minst 365 individer skal ha blitt gravet ut i og utenfor kirken helt siden 1800-tallet (Sellebold 2006:147), er det sannsynlig at et større antall må ha blitt funnet i kirkegården samt at mer dokumentasjon må finnes. Skjelettmaterialet skal ligge i De Schreinerske Samlinger ved UiO.

⁴⁴ Det samme gjelder også det som på tegningen trolig er en syllsteinsmur for en trebygning. Merk også at kongsgårdsmuren er mye tykkere enn kirkegårdsmuren.

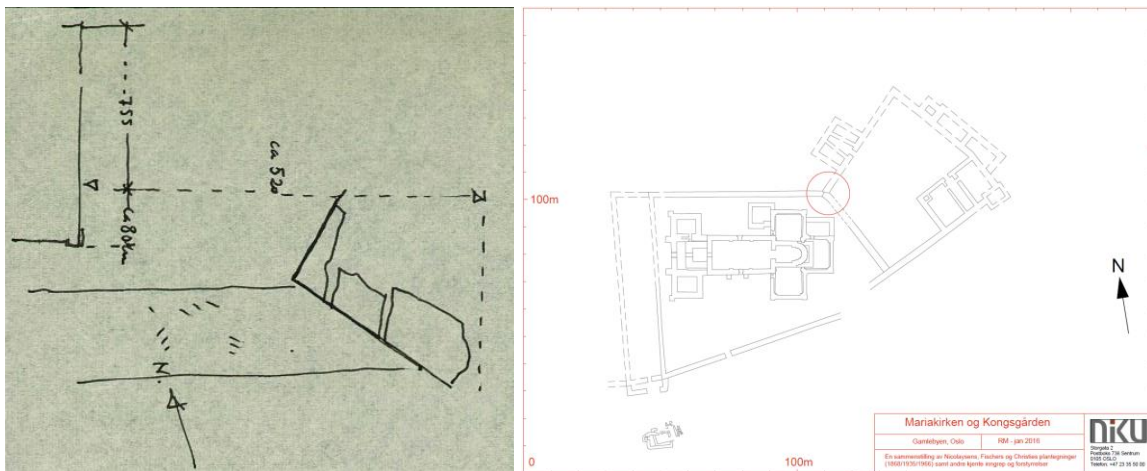
9 Andre kilder

9.1 Utgravning av kulturlag eldre enn kirken (1964)

19.05 til 01.06 1964 ble det gjennomført en utgravning i Mariakirken med hensikt å finne spor etter den eldste kaupangen i Oslo. Under Christies utgravning av den eldste trekirken lot man det stå igjen et kulturlag som ble tolket å være eldre enn denne. Laget ble beskrevet som et kullsvart jordlag mellom nedgravningene for yngre graver. Utgravningen ble gjennomført av Anne Stine Ingstad og studenten Anthony Bennet. Kulturlaget skal ha opphørt mot øst og sørvest mens i de andre retningene skal det ha fortsatt under kirkens mur. Her skal det også ha blitt funnet en «renneaktig fordypning» ved kirkens sørvegg som fortsatte mot nord\nordvest samt et hardtrampet leirgulv, noe som tydet på at det kunne ha stått et hus på stedet. (RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0005-0001:1-3).

9.2 Parti av kirkegårdsmur og kongsgårdsmur funnet i 1958

I 1958 meldte Cato Enger og Ola Øgar Svendsen om at man hadde avdekket «Kongsgårdens indre ringmurs vestre hjørne» ved graving for tilfluktsrom ved NSBs verksted. Hjørnet skal kun ha bestått av tre steiner hvorav den ene skal ha vært hugget. Under skal det ha vært en sokkelstein og fundament bestående av kampesteiner. Ut fra dette hjørnet fant man også rester etter nordre kirkegårdsmur med et skift på 18 cm høyde. På kirkegårdsmuren skal det også ha vært rester etter en senere mur (RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0005-0001:4). Hvor vidt alt ble fjernet eller om noe ble stående igjen nevnes ikke, men det er sannsynlig at Christie gravde frem partiet samt mer av muren på 1960-tallet (se fig.34).

Figur 35 Skisse som viser hjørnet og den tilstøtende kirkegårdsmuren som ble funnet av Enger og Svendsen i 1958.

10 Erik Schias plan for istandsetting (1985) med vurdering av kulturlag

Som bakgrunn for planlagte arbeider på Mariakirkeruinen og utjevning av området som også dekket kongsgårdsruinen, utarbeidet Erik Schia en «idealplan» som rettesnor for istandsettelsen. Mariakirkeruinen ble da beskrevet som å være i god stand etter restaureringene på 1960-tallet men at supplerende arbeider likevel gjensto. Kongsgårdsruinen var på dette tidspunktet nedgrodd av kratt, blant annet fordi utgravningen på 1960-tallet ikke ble fullført, noe som hadde gjort vedlikehold umulig. På grunn av funksjonsendringer av NSBs maskinverksted var det dessuten ønskelig å gjennomføre en arrondering av terrenget inne i kongsgårdsruinen (Schia 1985:2-3). Man ser imidlertid at en del av Schia's «idealplan» må ha blitt gjennomført ettersom jordhauger, tilsidesatt bygningsmateriale, en vei og mindre bygninger ikke kan sees i dag.

En del av idealplanen presenterer vurderinger av 8 delområder med tanke på hva som kan finnes av kulturlag. I det følgende gis kun en kort oversikt over Schia's vurderinger omkring eksisterende kulturlag og levninger med enkelte tilleggskommentarer. For detaljer omkring bakkeoverflatenivåer og arrondering vises det til Schias rapport fra 1985 (Schia 1985).

Figur 36 En oversikt over delområdene 1-8 som Schia beskrev.

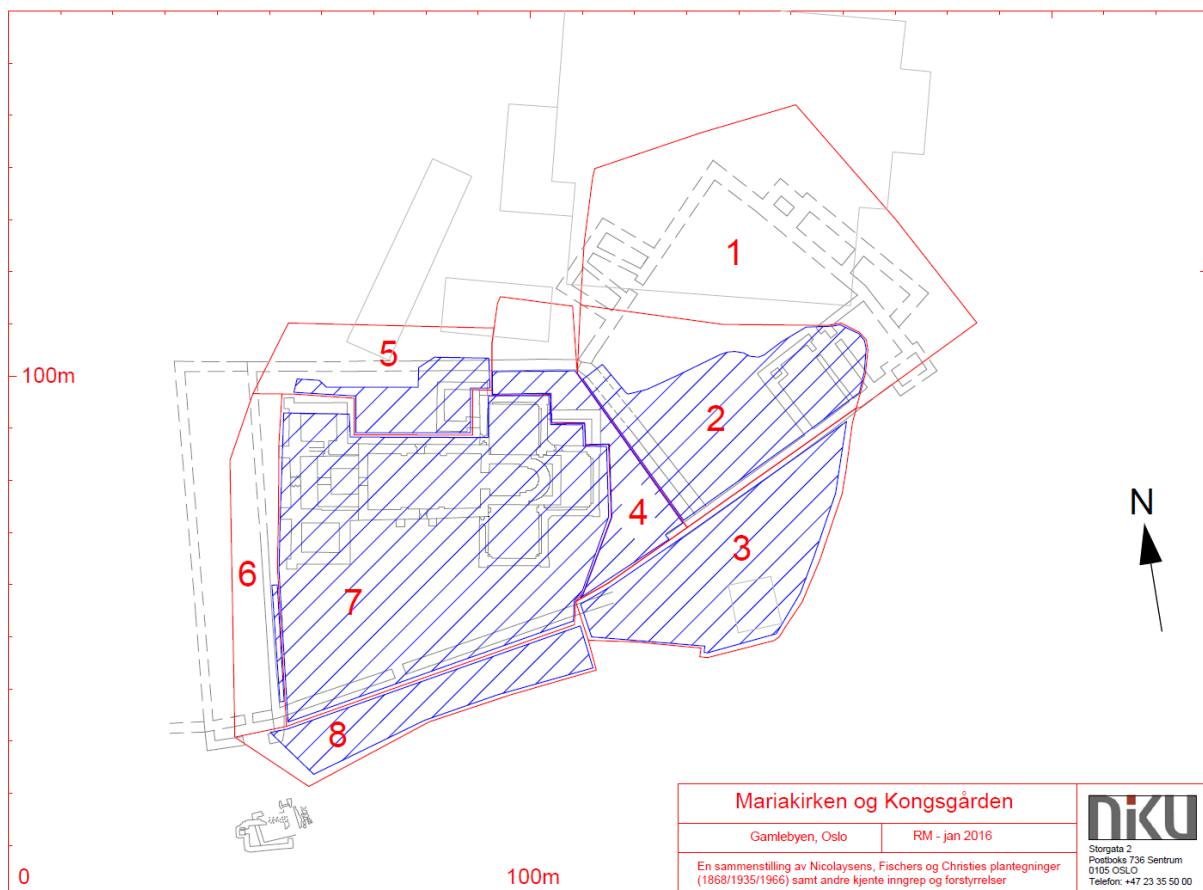
10.1 Delområde I

Delområde 1 berører ikke Mariakirken, eller kirkegårdsmuren. Mesteparten av delområdet overlappes av NSBs Markinsverksted samt et parti utenfor som ble undersøkt av Johan Meyer i 1890-1893. Det er uklart om alt av kulturlag ble fjernet samt om det kan ligge fundamentsrester under gulvet (Schia 1985:9).

10.2 Delområde II

Delområdet omfatter søndre del av kongsgården og ble undersøkt av Nicolay Nicolaysen i 1867 og senere av Oluf Olsen i 1961-1963. Man gravde seg ikke ned til naturbakke i løpet av disse undersøkelsene og følgelig vil det finnes bevarte kulturlag i dette delområdet. Blant annet skulle det i følge Schia, under høyderyggen med trær, finnes urørte kulturlag med opprinnelig stratigrafi til Kongsgårdens rivningsfase. (Schia 1985:10-11).

Her har trolig den anbefalte arronderingen blitt gjennomført ettersom bakkeoverflaten i dag har en litt annerledes utforming. Det er imidlertid fremdeles er en liten høyde med et tre på. Sørvestre del av ringmuren utgjør også kirkegårdens østre avgrensning. Nordre parti er på Schia's kart kun stiplet inn, men i dag er et rekonstruert parti synlig over torven. Det finnes profiltegninger av stratigrafien inne i borggården som opprinnelig ble tegnet av Oluf Olsen, men senere rentegnet av Schia (ibid:12).

Figur 37 Blå skravur markerer partier hvor Schia mente det fremdeles skulle være bevarte kulturlag.

10.3 Delområde III

Dette delområdet har utstrekning sørover fra kongsgården og videre ned mot vannspeilet\jernbanelinjen. Ifølge Schia er det ikke kjent at man har gjennomført arkeologiske undersøkelser her og han regnet med at det var intakte kulturlag der (ibid:18). Dagens kjellerbygning kan følges tilbake til Nicolaysens kart som ble trykket i 1869, men da med en mer rektangulær øst-vestlig orientering og derfor trolig ombygget (Nicolaysen 1870:Pl.VI).

10.4 Delområde IV

Området går fra kirkeruinens østre del til kongsgårdens ringmur og kirkegårdens murer\rekonstruerte murflukter henholdsvis i nord og sør. I området er det ikke kjent at det har blitt gjennomført undersøkelser og følgelig er det sannsynlig at det forekommer intakte kulturlag. Schia nevnte veien som da fremdeles gikk over området. Sommeren 1985 skulle denne veien avvikles av NSB og så fjernes. Schia presiserte følgelig at fjerningen ikke måtte medføre inngrep dypere enn til rivningslag som kunne stamme fra 1500-tallet (Ibid:16). I dag går det en sti på samme sted som den omtalte veien. I likhet med delområde 2 finnes det også profiltegninger av Oluf Olsen som ble rentegnet av Schia.

I nordre del forteller Schia at det lå intakte rester etter kirkegårdsmuren. Videre opplyses det at disse restene ikke var undersøkt eller dokumentert (ibid:18). I dag kan man skimte murer i bakkeoverflaten her. Selv om Christie's plan fra 1966 (se fig. 34) viser en mur her har det ikke lyktes å finne dokumentasjonsmateriale som kan vise til en undersøkelse. Hvor langt en intakt mur eller fundament forsetter er uvisst. I dag ser man at et lite område på utsiden av sakristiet har blitt gravet bort i henhold til Schia's forslag.

I søndre del av delområdet så ville «..ventelig kirkegårdsmuren mot syd komme fram.» samt at fortsettelse av kongsgårdsmuren mot syd ville kunne avdekkes ved en utgravning samt forholdet mellom disse (ibid:18). Dette forklarer igjen hvorfor dette partiet ikke inngår på noen plantegninger. Merk her at Schia's stiplede linjer viser en rett fortsettelse av murene med en møtepunkt sørøst for sørøstre tverrskipsarm, mens Christie's plantegning gjengir disse murene slik at dette ikke går an. Imidlertid ser man i dag en liten murstump der hvor søndre ringmur stopper i henhold til Nicolaysens tegning.

10.5 Delområde V

Delområde V har utstrekning i et område nord fra kirkeskipet og det nordvestre tårnet til kirkegårdsmurens flukt i nord. En jernbaneskjæring⁴⁵ går gjennom den nordvestre delen av delområdet og Schia antar følgelig at kulturlagene i mesteparten av denne delen er fjernet mens delen ned mot kirkeruinen er bevart. Kirkegårdsmuren vest for skjæringen er dermed kun stiplet inn på hans plantegning, mens den østre delen er tegnet inn som bevart. Schia ønsket imidlertid at den manglende delen skulle gjenreises.

På den tiden var det en forhøyning i dette delområdet som Schia ønsket å redusere. At dette ble gjort ser man i dag. Man ser også at tilbygget (kapellet) til nordre tverrskip har blitt frilagt, noe som ikke var tilfellet på 1980-tallet (ibid:19).

⁴⁵ Schia opplyser at skjæringen har støpt støttemur (Schia 1985:19).

10.6 Delområde VI

Delområde VI er en smal stripe helt opp til kirkeruinens vestfront og strekker seg ned kirkegårdens sørvestre hjørne (eldste fase). Her viser Schia til jernbanesporene på midten av 1930-tallet som ble lagt helt inntil kirkens vestmur. I følge Schias kart har både kirkegårdsmuren samt så å si alt av kulturlag blitt fjernet. Imidlertid ønsket Schia at kirkegårdsmuren i sin eldste fase burde gjenreises her. Lokaliteten i dag viser at dette ikke ble gjort.

10.7 Delområde VII

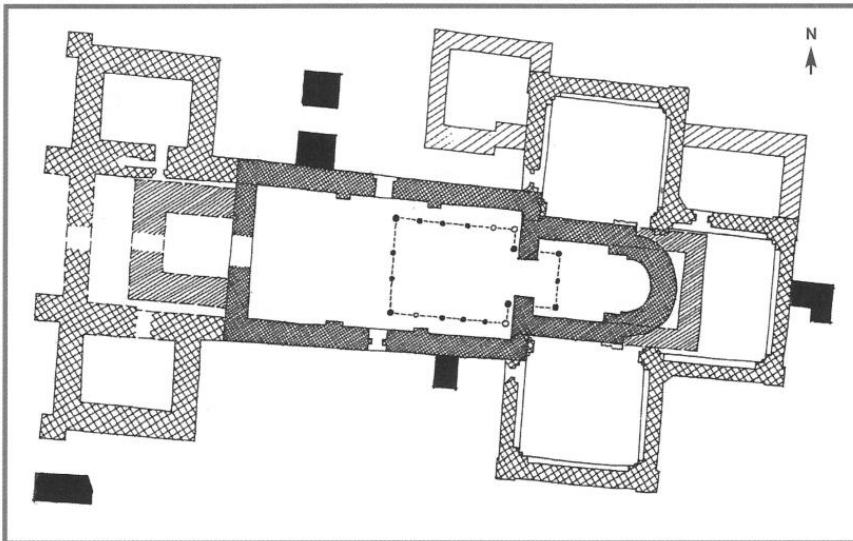
Delområdet gjelder selve kirkeruinen samt kirkegården og kirkegårdsmuren i sør. I hele området skal det være intakte kulturlag og kirkegårdsmuren i sør står bevart (ibid:21). Når det opplyses at «ruinen» ble konservert på 1960-tallet er der sannsynlig at dette også har omfattet kirkegårdsmuren i sør.

10.8 Delområde VIII

Delområdet ligger sør for søndre kirkegårdsmur. På 1980-tallet hadde fremdeles NSB bygninger og lagerområde der hvor vannspeilet ligger i dag. Den nordre halvdel av delområdet mot kirkegårdsmuren har Schia markert og regnet med at intakte kulturlag ville forekomme. Resten ble ansett å være mer usikkert. Han viser dessuten til steinkjellerne som Fischer fant og mente man burde vurdere å få disse markert (ibid:22).

11 Tre undersøkelsessjakter i kirkegården i 2001-2003

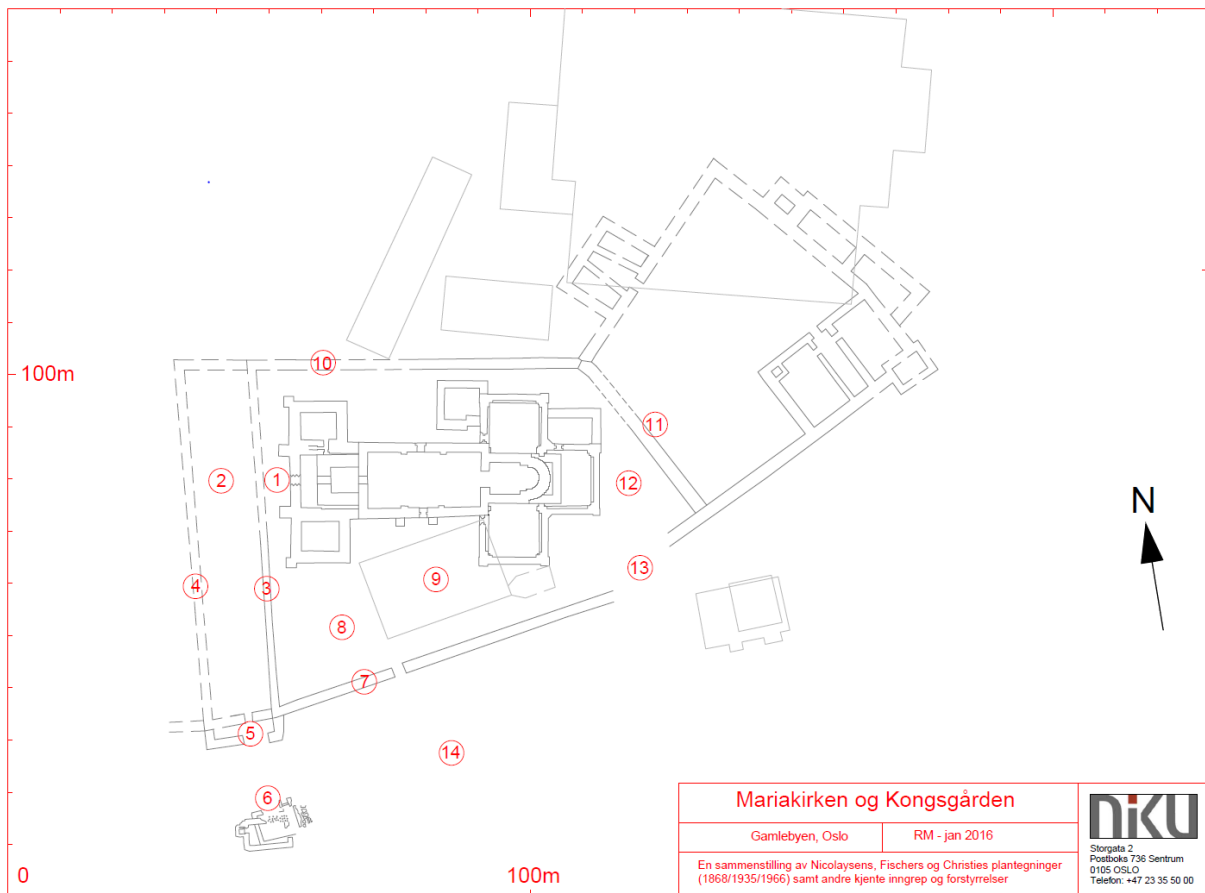
I 2001-2003 ble det gravet tre mindre sjakter i kirkegården, henholdsvis sør for skipet, sørvest for søndre tårn og nordøst for nordre tårn. Sjaktene ble plassert i forhold til kjente inngrep i 1961-63 og 1935 men også med tanke på fravær av inngrep. Bakgrunnen var delprosjektet «Konsekvenser av forvaltningens inngrep i middelalderkirkegårder» som inngikk i NIKUs strategiske instituttprogram. Ut fra jordprøver og beinanalyser ønsket man å se på bevaringstilstand og nedbrytningsprosesser i forhold til hvor lenge skjelettleivningene hadde vært i jorden etter kjente inngrep. Hver sjakt var 2-3m² og det ble gravet ned til naturbakken. Totalt ble det funnet 21 graver⁴⁶ med uforstyrrede skjeletter eller uforstyrrede skjelettdeler, samtidig som omrotede knokler ble samlet inn. Det ble også tatt ¹⁴C-dateringer av beinmaterialet hvor den yngste dateringen overraskende nok viste en tidfesting til 1010-1035 e.Kr. Dette måtte altså være en grav som var eldre enn trekirken som man har antatt ble reist omkring år 1050. Når det gjelder analysene så viste disse at det var liten variasjon mellom de ulike prøvefeltene. Hypotesen om at inngrep på denne lokaliteten hadde endret bevaringsforholdene måtte forkastes (Sellevold 2006:141-148,150-151).

Figur 38 Oversikt over sjaktene som ble gravet i 2001-2003 (Sellevold 2006:143).

⁴⁶ Av disse var det 9 voksne menn og 3 voksne kvinner, mens de øvrige 9 skjelettene kunne ikke kjønnsbestemmes. Av disse var det 4 barn (Sellevold 2006:148).

12 Oppsummering

Figur 39 Oversikt over levninger og arkeologiske problemstillinger.

1. **_Graver.** I løpet av Fischers utgraving i 1935 traff man på flere graver mellom vestfronten og den eldste kirkegårdsmuren. Disse nevnes generelt i dagboken og enkelte foto finnes. Det er ikke blitt funnet dokumentasjon hvor disse gravene er tegnet inn.⁴⁷ Gravene ble fjernet med jernbanesporet som ble lagt her i 1936.

2. **_Graver.** Det ble funnet graver utenfor eldste kirkegårdsmur, noe som nevnes generelt i Fischers dagbok. Gravene ble fjernet med jernbanesporet som ble lagt her i 1936.

3. **_Eldste kirkegårdsmur.** Funnet og undersøkt av Fischer i 1935. Muren ble tegnet inn men kunne ikke følges helt til nordre flukt på grunn av tidligere jernbaneskjæring. I sør møtte den tre andre murer i «murkrysset». Muren skal ha blitt fjernet med jernbanesporet som ble lagt her i 1936.⁴⁸

4. **_Yngste kirkegårdsmur.** Den skal i følge Fischer være tegnet inn på et kart av Statsbanen, trolig i 1904. Det har ikke lyktes å finne dette kartet til denne rapporten og det blir følgelig vanskelig å følge opp Fischers tolkning. Muren skal ha blitt fjernet med utbygging av jernbanespor.⁴⁹

⁴⁷ Det nevnes kort i 1946 at «Søderholm har tatt sig av dem og B.L. målt stedene» (Fischers dagbok 1946:58). Hvor disse innmålingsdataene befinner seg er uvisst.

⁴⁸ At muren ble fjernet bekreftes i brev fra Erik Schia til Tom Degenaars, 07.05.1982 (RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0009-0001:113).

⁴⁹ At muren ble fjernet bekreftes i brev fra Erik Schia til Tom Degenaars, 07.05.1982 (RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0009-0001:113).

5. **Vinkelmurene B.m.1, B.m.2, og B.m.3.** Disse murene var tynnere enn kirkegårdsmurene og hadde en enklere oppbygging. En tolkning som Fischer nevnte kort i dagaboken, var at dette kunne være restene etter en portbygning fra Kannikenes tomt og inn til kirkegården. Murene og murkrysset ble fjernet i forbindelse med jernbaneskjæringen da man gravde for nytt spor i 1935\1936.

6. **Kjeller(e) med to bygningsfaser (kjellerA\kjellerB).** Det er sannsynlig at kjellerlevningene går tilbake til middelalderen og har stått på Kannikenes tomter. Et murparti skal ha bestått av tegl med middelalderformat. Mesteparten ble revet av Fischer i forbindelse med jernbaneskjæringen. Samtidig skal det nordøstre partiet ha blitt stående igjen og kun blitt dekket til. Schia nevnte i et brev fra 1982 at han ville undersøke kjelleren.⁵⁰ Dokumentasjonsmateriale eller brev som bekrefter dette har ikke blitt funnet.

7. **Søndre kirkegårdsmur.** Et langt parti ble avdekket under Christies utgravning i 1963. Den inngår i Christies dokumentasjonsplan men er svært forenklet gjengitt jamført med kirkeruinen. På planet er det tegnet inn en åpning mot sør, noe man også kan se på flyfoto fra 1962. Dokumentasjonsfoto viser en godt bevart mur i 2-3 skift, trolig med sokkelfremspring. Muren ble ikke gravd ut i sin fulle lengde. Den virker å ha blitt avdekket frem til den var på linje kirkens sørvestre og sørøstre hjørner. Fortsettelsen er forsøkt rekonstruert på plantegninger ved å forlenge muren til antatte møtepunkter med andre kirkegårdsmurer. Dagens levning er i svært dårlig stand og vesentlig lavere enn muren som Christie gravde ut.

8. **Kirkegård sør for kirken.** Tre skjeletter er tegnet inn på Christie's dokumentasjonsplan sør for kirkeskipet. En gravstein med kors i relieff ble funnet sørvest for tverrskipets sørvestre hjørne. Denne er avfotografert. Av foto og befaringsreferat fra 1963 fremgår det at man da hadde grav ned til antatt kirkegårdsnivå. To undersøkelsessjakter ble gravet i løpet av 2001-2003, henholdsvis sør for søndre tårn og sør for skipet, hvor det samlet sett ble gjort funn av 18 graver (se fig.38)⁵¹. Dette viser at det fremdeles må finnes intakte graver i kirkegården.

9. **Thor Olsens arklåve.** Thor Olsen var kjøpmann og grunneier på Sørenga, men døde i 1868 og kort tid etterpå kjøpte den norske statsbanen tomta for jernbaneutbygging. Imidlertid ble arklåven stående helt til den ble revet i 1961 i sammenheng med Christies utgravning. Imidlertid skal arklåven ikke har ødelagt den underliggende vestre tverrskipsmuren, eller kirkegården i sør.

10. **Nordre kirkegårdsmur.** Et lite murstykke av nordre kirkegårdsmur ble dokumentert i 1868, gående vestover fra kongsgårdens nordvestre hjørne. Det samme murstykket ble funnet i 1958 av Cato Enger og Ola Øgar Svendsen. Dette møtepunktet mellom kirkegårdsmur og kongsgårdens ringmur er i dag dekket av et tre. En fortsettelse kan man så vidt se i bakkeoverflaten. Christies plan fra 1966 viser denne muren som bevart helt til den er på linje med kirkens vestfront (fig.34). Schia har imidlertid tegnet muren kortere trolig på grunn av en skjæring som han mente hadde fjernet en del av kulturlagene på stedet.⁵² Eksakt hvor lang denne muren kan følges vestover i dag er uklart.

11. **Østre avgrensning\kongsgårdsmuren.** Muren som avgrenser kirkegården i øst er i utgangspunktet en del av ringmuren som har omkranset kongsgårdens borggård. Det ble først undersøkt under Nicolaysens utgravning og en restaurert ruin kan fremdeles sees i dag. I følge

⁵⁰ Brev til Tom Degenaars fra Erik Schia, 07.05.1982 (RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0009-0001:113-115).

⁵¹ Sellevold 2006:148.

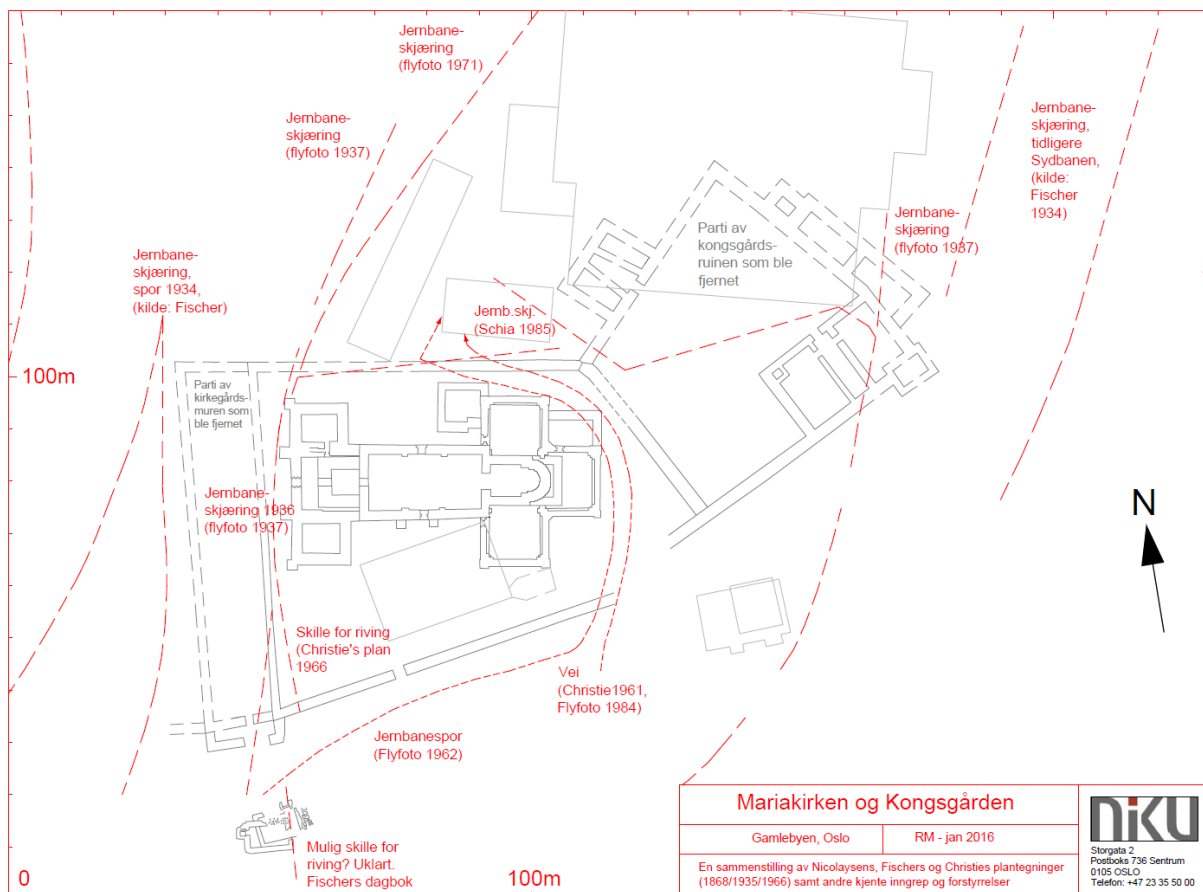
⁵² Schia 1985:19

Christie's grunnplan er muren sekundær, noe som tyder på at den har blitt bygget for å gjøre kongsgården mindre da man utvidet Mariakirken mot øst.

12. **Øst for koret.** I sammenheng med kirkegårdsundersøkelsene i 2001-2003 nevnes det kort at øst for koret skal de øverste lagene har blitt fjernet i 1985.⁵³ Dette var lag som ikke ble berørt i 1961-63 (Sellevold 2006:144).

13. **Uavklart parti\kirkegårdens sørøstre hjørne.** Det finnes ingen dokumentasjon eller kilder som viser at dette partiet har blitt undersøkt. Partiet er av stor arkeologisk interesse. Merk at mur nr.11 er en sekundærmur og at mur nr.13 fortsetter mot sørvest. Mur 13 er imidlertid langt tykkere enn kirkegårdsmuren nr.7 fordi den er en del av kongsgårdens ringmur og av et fortifikatorisk slag. Dette tyder på at kongsgården i en tidligere fase har hatt en større utstrekning mot vest, sannsynligvis før Mariakirkens gotiske utvidelse omkring 1300. Kongsgårdens tidligere utstrekning er dermed ukjent og trolig finnes fremdeles levninger som kan belyse dette. Fortsettelsen av mur 13 og dens forhold til kirkegårdsmuren nr.7 er følgelig av vesentlig arkeologisk betydning.

14. **Kannikenes tomt.** Håkon V's privilegiumsbrev fra 1300 beskriver kannikenes tomt sør for kirkegården. Hvilke bygninger som har stått på denne tomten er imidlertid ukjent, men det er sannsynlig av kjellerlevningen som Fischer undersøkte (nr.6) kan stamme fra denne perioden.

Figur 40 Oversikt over rivninger og inngrep som årsak av jernbaneskjæringer. Veien som har gått over kirkegården virker ikke å ha medført inngrep i murverk eller kulturlag.

⁵³ Opplysningen er nevnt som pers.med. Schia.

13 Kilder

- Brødholt, Elin T. 2007 Mariakirken i Oslo: Funn av skjelettskader hos menn, kvinner, barn og ungdom. Viking. Norsk arkeologisk selskap. Oslo.
- Christie, Håkon 1966 Haralds Oslo. St Hallvard. Selskabet for Oslo Byes Vel. 44. årgang. Oslo.
- Fischer, Gerhard 1936 Mariakirken i Oslo. Fortidsminner nr. XIV. Utgitt av Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers bevaring. Grøndahl & Søn. Oslo.
- Fischer, Gerhard 1950 Oslo under Eikaberg . Utgitt av Oslo Kommune. Aschehoug. Oslo.
- Ekroll, Øystein 1997 Med kleber og kalk: Norsk steinbygging i mellomalderen. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Jonsson, Karl 1979 Sverres saga. Norges kongesagaer 3. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo.
- Nicolaysen, Nicolay 1870 Om Mariekirken i Aaslo og dens utgravning. Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1869. Carl C. Werner & Komp's Bogtrykkeri. Kristiania.
- Roaldset, Hege 2000 Mariakirken i Oslo: De religiøse funksjonene. Unipub forlag. Oslo.
- Sellevold, Berit J. & Stan Reed, Tanja R. Reed, Thomas Risan, Bjørg Pettersen, Christina M. Wiberg
2006 Til jord skal du bli? Om nedbrytning av skjeletter på en middelalderkirkegård. NIKU Tema 18. Strategiske instituttprogrammer 2001-2005. Red. Inger Marie Egenberg, Birgitte Skar og Grete Swensen. Oslo.
- Schia, Erik 1991 Oslo innerst i Viken: Liv og virke i middelalderbyen. Aschehoug & Co. Oslo.
- Schia, Erik 1985 Gamlebyen i Oslo. Mariakirken & Kongsgården på Sørenga. Plan for istandsetting av ruinområdet. Riksantikvaren. Utgravningskontoret for Oslo.
- Snekkestad, Petter 2012 Mariakirken i Oslo: bevaringstilstand. Kulturetaten i Oslo\Riksantikvaren. Oslo.
- Sturlasson, Snorre 1979 Norges kongesagaer. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo.
- Sæther, Tor 1987 Branner i Oslo. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen i Oslo. Bind 3. Akademisk Forlag.
- Tordsson, Sturla 1963 Håkon Håkonssons saga. Det Norske Samlaget. Oslo.

Fortidsminneforeningens årbok for 1904

Norske Middelalderdokumenter 1973, Utvalg ved Sverre Bagge, Synnøve Holstad Smedsdal og Knut Helle. Universitetsforlaget, Bergen.

Kartverkets flyfoto (<http://kartverket.no/geodataarbeid/Flyfoto/>)

Riksantikvarens arkiv i Dronningens gate 13, Oslo:

Kassett merket: A-1_L_Mariakirken_G.Fischer_Oslo_utgr.1903-67_Riksantikvaren 3-2-1 Arkiv

Foto: G. Fischer 1935:1-112

Foto: G. Fischer 1935:9-112 («ikke komplett»)

Dagbok: GFD-120-121

Mappe F_L0027 (H7/1/3) (Håkon Christies arkiv)

Tegningmappe_12_2_2

Tegningmappe_L

RA_Digitalt fotoarkiv (Mariakirken foto 28.06.1961-24.08.1963)

RA digitalt arkiv:

RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0005-0001

RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0007-0001

RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0009-0001

RAKV-S-6224-D-Da-Da03-0013-0009-0002

RAKV-S-6224-D-De-De03-0010-0004-0001

RAKV-S-6224-D-De-De03-0012-0011-0001

RAKV-S-6224-D-De-De03-0015-0019-0001

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 28/2016

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00